Grafiti kao odraz vandalizma i/ili ulične umjetnosti: izazovi prevencije u zajednici

Gladović, Anita

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:192118

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Grafiti kao odraz vandalizma i/ili ulične umjetnosti – izazovi prevencije u zajednici

Anita Gladović

Zagreb, veljača 2017.

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Grafiti kao odraz vandalizma i/ili ulične umjetnosti – izazovi prevencije u zajednici

Anita Gladović

Mentorica: izv. prof. dr. sc Valentina Kranželić

Zagreb, veljača 2017.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Grafiti kao odraz vandalizma i/ili ulične umjetnosti – izazovi prevencije u zajednici* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Anita Gladović

Zagreb, veljača 2017.

Sažetak

Naslov rada: Grafiti kao odraz vandalizma i/ili ulične umjetnosti – izazovi prevencije u zajednici

Studentica: Anita Gladović

Mentorica: izv. prof. dr. sc Valentina Kranželić

Program/modul: Socijalna pedagogija/djeca i mladi

U radu *Grafiti kao odraz vandalizma i/ili ulične umjetnosti – izazovi prevencije u zajednici*,prikazane su mogućnosti prevencije ilegalnog grafitiranja u suvremenom društvu u kojem grafiti predstavljaju dio svakodnevnice i uvriježen način izražavanja jednog dijela populacije mladih. Cilj rada je ukazati na izazove koji se javljaju prilikom prevencije ilegalnog grafitiranja, ali i na potencijal koji grafiti kao medij nude.

Rad obuhvaća osnovna teorijska znanja o vrstama grafita, grafiterima, daje teorijske podloge koje objašnjavaju uključivanje mladih u takvo ponašanje, objašnjava pravni okvir za djelovanje po pitanju grafitiranja, objašnjava razliku između legalnih i ilegalnih grafita te grafita kao vandalizma i umjetnosti, daje teorijsku podlogu za preventivno djelovanje, prikazuje primjere suzbijanja i preveniranja ilegalnih grafita te ukazuje na izazove koji se javljaju prilikom preveniranja ilegalnog grafitiranja u zajednici. Izazovi su definirani provođenjem SWOT analize za prevenciju ilegalnog grafitiranja, temeljem znanja prikupljenog iz literature i primjera prakse u svijetu.

Kompleksnost i nejasnost područja grafita, upućuje na potrebu ulaganja dodatnih napora u njihovo proučavanje i otkrivanje adekvatnih načina reagiranja na problem ilegalnog grafitiranja. Prikazani primjeri ukazuju na potrebu sustavnog i sveobuhvatnog djelovanja na razini zajednice te potrebu za aktivnim sudjelovanjem svih strana koje su pogođene problemom ilegalnog grafitiranja. Osim negativne strane koja se grafitima pripisuje, prepoznat je i potencijal koji grafiti imaju za korištenje u pozitivne svrhe, gdje postoji velik prostor za napredak.

Ključne riječi: grafiti, prevencija ilegalnog grafitiranja, izazovi prevencije u zajednici

Summary

Master's thesis title: Graffiti as a sign of vandalism and/or street art - challenges of community prevention

Student: Anita Gladović

Mentor: Valentina Kranželić, PhD

Program/module: Social Pedagogy/Children and Youth

In the thesis *Graffiti as a sign of vandalism and/or street art - challenges of community prevention* are presented possibilities of preventing illegal graffiti in modern society, where they appear as a part of everyday life and ingrained way of expressing one part of the youth population. The aim of the text is to, not only point out the challenges which occur in the prevention of illegal graffiti, but also the potential that graffiti as a medium is offering.

This thesis covers the basic theoretical knowledge about the types of graffiti, graffiti artists, provides a theoretical bases to explain the involvement of young people in such behavior, explains the legal framework in terms of graffiti, explains the difference between illegal and legal graffiti as well as the difference between graffiti as vandalism and graffiti as art, provides a theoretical basis for preventive action, presents examples of repressing and preventing illegal graffiti and points out the challenges that occur while preventing illegal graffiti in the community. Challenges are defined by conducting a SWOT analysis for the prevention of illegal graffiti, based on knowledge gathered from the literature and practice examples in the world.

Complexity and lack of clarity in the area of graffiti, indicates the need for additional efforts in their study and finding the appropriate ways of responding to the problem of illegal graffiti. The presented examples show the need for a systematic and comprehensive action at the community level and the need for active participation of all parties affected by the problem of illegal graffiti. Besides the negative side that is attributed to graffiti, graffiti has the potential to be used in positive purposes and that is something we have to work on.

Key words: graffiti, prevention of illegal graffiti, challenges of community prevention

Sadržaj

1. UVOD 1
2.TERMINOLOGIJA/KATEGORIZACIJA GRAFITA 2
3.PROFIL GRAFITERA 6
3.1. Zašto se mladi uključuju u grafiti subkulturu? 8
4. PRAVNI OKVIR U HRVATSKOJ I ANALIZA STANJA 10
5. VANDALIZAM vs. UMJETNOST 12
6. ZAŠTO SU ILEGALNI GRAFITI PODRUČJE OD INTERESA ZA SOCIJALNE PEDAGOGE 19
7. TEORIJSKA PODLOGA PREVENCIJE ILEGALNOG GRAFITIRANJA 23
7.1. PREVENCIJA U ZAJEDNICI 27
8. PRIKAZ STRATEGIJA UPRAVLJANJA GRAFITIMA I PREVENCIJE GRAFITIRANJA 30
8.1. Situacijska prevencija 30
8.2. Zakonska prevencija 32
8.3. Sveobuhvatni programi prevencije 34
8.3.1. Legalni zidovi 37
8.3.2. Program upravljanja grafitima, Vancouver 38
8.3.3. Graffolution 40
8.4. Ostala upotreba grafita 42
9. PRIKAZ AKCIJSKOG PLANA ZA SPRJEČAVANJE VANDALSKOG GRAFITIRANJA U GRADU ZAGREBU 46
10. SWOT ANALIZA NA PRIMJERU PREVENCIJE ILEGALNOG GRAFITIRANJA 49
11. ZAKLJUČAK 57
12. LITERATURA 58

1. UVOD

Grafiti su oduvijek privlačili moju pažnju, prije svega svojom estetikom, ali i kao specifičan način izražavanja koji može prenijeti snažnu poruku, a s druge strane biti potpuno beznačajan, a time opet prenositi neku poruku. Činilo mi se da su grafiti zanimljiv način kojim se može urediti urbano okruženje, a koji bi mogao biti iskorišten u pozitivne svrhe promovirajući društvene vrijednosti i kao sredstvo preventivnog rada. S druge strane, šetajući jezgrom Zagreba, koja je bogata arhitekturom u kojoj su očuvane povijesne etape razvoja grada, brojni grafiti poput potpisa, vulgarnih komentara, navijačkih i političkih parola, ometaju potpuni doživljaj grada. S obzirom na njihovu brojnost u užem centru grada, stječe se dojam da se po tom pitanju ništa ne poduzima, iako je jasno da se radi o uništavanju tuđe imovine.

Ova dva osnovna polazišta, potaknula su me da detaljnije istražim kompleksno, ali i zanimljivo područje grafita te načine na koje može biti smanjen broj nepoželjnih grafita kao i načine na koje oni grafiti visoke estetske vrijednosti, mogu biti iskorišteni u pozitivne svrhe. Također, s obzirom na raznolikost područja grafita, ali i njihovu upletenost u kriminalitet, nisam imala jasan stav o tome treba li grafitere smatrati delinkventima ili umjetnicima te trebaju li oni biti populacija kojom se socijalni pedagozi bave.

Ovaj rad donosi pregled područja grafita, njihove zakonske regulacije te načine na koje se grafitima može upravljati i prevenirati i to iz socijalnopedagoške perspektive. Iako su grafiti vrlo zanimljivo područje, primjetno je da se mali broj autora njima bavi kao društvenim problemom i problemom na koji treba sustavno reagirati. Dok je prvi dio rada usmjeren na grafite općenito, grafitere, pravni okvir te definiranje prihvatljivih i neprihvatljivih grafita, drugi dio usmjeren je na mogućnosti prevencije ilegalnih grafita predstavljajući konkretne primjere, njihovu učinkovitost te dajući teorijsku podlogu za takvo djelovanje.

2.TERMINOLOGIJA/KATEGORIZACIJA GRAFITA

Grafiti kakve poznajemo danas pojavili su se 60-ih godina prošlog stoljeća u New Yorku. Grafiteri su dolazili iz siromašnijih dijelova grada, a njihovi radovi su bili svojevrsna pobuna protiv postojećeg društvenog poretka. Svoje radove, odnosno takozvane tagove, najčešće su crtali na vozilima javnog prijevoza, primjerice vagonima vlakova. Na taj način se njihova poruka širila izvan granica siromašnih četvrti (Spicer, 2005). U 80-im godinama grafiti se proširuju na zidove zgrada, postaju sve kompleksniji i šareniji (http://iml.jou.ufl.edu/projects/fall07/Sanchez/uses.html), a cjelokupna scena se počinje vezati uz rap i breakdance te se svo troje zajedno pretvara u hip-hop subkulturu (McAuliffe, 2012). Današnja grafiti scena nije prostorno niti klasno ograničena. Zahvaća cjelokupnu populaciju, a rasprostranjena je diljem cijelog svijeta. Korijeni grafita sežu do samih početaka ljudskog društvenog života. Neki su pronađeni na zidovima drevnih egipatskih građevina te zidovima u Pompejima, no onaj najstariji se nalazio u drevnoj Grčkoj, što je na području današnje Turske, a pretpostavlja se da je služio kao reklama za prostituciju (http://iml.jou.ufl.edu/projects/fall07/Sanchez/uses.html).

Grafitiranje je slikanje, pisanje ili crtanje na raznim površinama, najčešće zidovima i prozorima. Uključuje označavanje javnog vlasništva u rasponu od „tagiranja“ do stvaranja sofisticiranih slika, a često u osnovi ima socijalno-politički komentar (Vandal Watch, 2008, prema Thompson i sur., 2012).Stowers (1997) tvrdi da riječ grafiti, dolazi od množine talijanske riječi *„grafficar“*i označava crteže, oznake, uzorke, crtarije ili poruke koje su oslikane, pisane ili urezane na zid ili neku površinu. Današnju definiciju smatra nešto širom od izvorne te kaže da su grafiti neželjeni crteži, oznake ili poruke na javnoj ili privatnoj imovini ili površini što se najčešće smatra vandalizmom. U Akcijskom planu za sprječavanje vandalskog grafitiranja u gradu Zagrebu (2015) pak navode da riječ grafiti dolazi od talijanske riječi *„graffiato“* što znači urezan, ugreben. Grafite opisuju kao znakove, slikarije ili parole na zidu koje su najčešće izvedene prskanjem boje iz raspršivača. Grafitima smatraju i urezivanje kojim se također uništavaju javne i privatne površine. Hrvatski jezični portal (HJP) daje sljedeću definiciju grafita: „crteži ili natpisi na zidu (zgrada, pothodnika i sl.) izvedeni kredom, ugljenom ili sprejem, tipični za subkulturu velikih gradova, često sadrže političke poruke, buntovan stav u odnosu na građanske norme; posjeduju vlastiti likovni izraz“ (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fV9mXRQ%3D). Osim tehničke i fizičke komponente, grafiti imaju neizostavnu socijalnu i kulturnu komponentu koja je

ključna u njihovom razumijevanju. Marković (1987, prema Burić, 2013) ističe mogućnosti koje grafiti imaju kao sredstvo komunikacije, objašnjavajući da zid uvijek mami one koji imaju potrebu da nešto kažu, ali ne i pravu mogućnost.Horsfield (2008, prema Thompson i sur., 2012) predlaže kulturološki pogled na grafite kao medij koji je prenošen ili koji prenosi, gdje grafiti mogu biti shvaćeni ne samo kao instrumenti koji nose fiksne poruke, nego kao mjesta na kojima se događa konstrukcija, pregovaranje i rekonstrukcija kulturnog značenja u trajnom procesu održavanja i mijenjanja kulturne strukture, odnosa, značenja i vrijednosti.

Autori pridaju različite značajke grafitimai ne slažu se u potpunosti po pitanju radili se o neprihvatljivom i vandalskom ponašanju ili o ponašanju koje nosi kulturnu i političku komponentu. Važno je istaknuti da grafit prije svega označava crtež, crtariju, natpis ili sliku izrađenu na javnoj ili privatnoj površini bez obzira na to jeli on izrađen ilegalno ili legalno. Grafiti mogu imati političku, socijalnu, osobnu, internu poruku ili mogu biti bez jasne poruke. Neki su znakovi bunta, mržnje, vlasništva nad teritorijem i smatrani vandalizmom, dok s druge strane mogu biti potpuno legalni i sagledani kao umjetnost. U kojem god svjetlu ih promatrali, radi se o društvenoj i kulturnoj pojavi koju je teško sagledati izvan tog konteksta. Grafiti imaju širok raspon pojavnih oblika koje je teško svrstati pod zajednički nazivnik. Ovaj rad usmjeren je prema onim grafitima koji su u društvu smatrani neprihvatljivima i zakonski su kažnjivi. Za razumijevanje prvog dijela rada treba imati na umu raznolikost pojave i shvaćanja grafita, dok će jasnija razlika između prihvatljivog i neprihvatljivog grafitiranja,koja je nužna osnova za izgradnju prevencijskog djelovanja, biti prikazana u poglavlju „Vandalizam vs. umjetnost“.

Postoje različite forme i oblici grafita. Autori razlikuju potpise i oznake (*eng. tags*), šablone (*eng. stencils*), naljepnice (*eng. stickers*), throw-ups, djela/murale (*eng. pieces/murals*), obrnute grafite (*eng. reverse graffiti*) i lasersko potpisivanje (*eng. laser tagging*) (Hughes, 2009; Millie, 2008; Stowers, 1997; http://iml.jou.ufl.edu/projects/fall07/Sanchez/styles.html).

Najjednostavniji grafiti su potpisi i oznake, odnosno takozvani „tagovi“. To su brzi, stilizirani potpisi grafitera, sastavljeni od slova i/ili brojeva (slika 1). Obično imaju malo ili čak nimalo estetske vrijednosti, a ponekad se može primijetiti određeni stil (na primjer font slova). Oznake i potpisi su u osnovi sredstvo kojim se grafiteri služe kako bi pokazali svoju pripadnost grupi i prisutnost na nekom području, odnosno, ostavili poruku „bio sam ovdje“. U slične svrhe se oznake i potpisi koriste i kod banda, a njime označavaju svoj teritorij (Stowers, 1997). Koriste ga kao svojevrstan zaštitni znak. Upravo zbog svoje jednostavnosti te lakoće i

brzine kojom se mogu napraviti, potpisi i oznake su najpopularnija i najčešća forma grafita (Millie, 2008). Jedna od forma u kojima se tagovi pojavljuju je takozvani „*bombing*“ koji podrazumijeva ostavljanje višestrukih tagova na jednoj lokaciji (slika 2). Grafiteri ih koriste kako bi povećali svoju vidljivost, a time stekli poštovanje i prestiž među ostalim grafiterima.

slika 1

slika 2

Šablone su vrste grafita koje autorima omogućavaju izradu kompleksnijih djela te brzu aplikaciju na javnom mjestu. Grafiteri šablone izrađuju u sigurnosti svog doma te na taj način skraćuju vrijeme izrade grafita prilikom koje mogu biti uhvaćeni (slika 3). Još jedan način brze aplikacije grafita je korištenje naljepnica. Autori crtaju ili tiskaju radove na samoljepljivi papir koji zatim ljepe na javna mjesta. Isti princip autori koriste i ljepljenjem običnog papira škrobnim ljepilom (slika 4).

slika 3

slika 4

Prijelazna forma, s obzirom na vrijeme i trud potrebno za izradu, između tagova i djela naziva se „throw-up“. Radi se o brzo izrađenom grafitu, najčešće u jednoj ili dvije boje (slika 5). Najkompleksniji oblici grafita su murali, ili kako ih neki autori nazivaju, djela, skraćeno od remek djela. Oni su veliki, šareniji i osim što zahtijevaju puno vremena i rada za izradu, autor mora imati razvijene vještine crtanja, korištenja sprejeva te osjećaj za veličinu. Murali mogu biti nacrtani u stilu ulične ili klasične umjetnosti te s obzirom da izgledaju lijepo i imaju

visoku umjetničku i estetičku vrijednost, zadobivaju poštovanje ostalih grafitera, a uz to ih i javnost često prihvaća ili koristi kao metodu uljepšavanja prostora (slika 6).

slika 5

slika 6

Dvije su vrste grafita čiji način izrade je legalan u svakoj situaciji, bez obzira na mjesto nastanka. Među suvremene načine izrade grafita spadaju obrnuti grafiti i lasersko potpisivanje. Obrnuti grafiti nastaju čišćenjem prljavštine sa zidova zgrada ili tunela kako bi se stvorila slika (slika 7), poput pisanja „operi me“ na staklu prljavog auta (http://iml.jou.ufl.edu/projects/fall07/Sanchez/styles2.html). Lasersko potpisivanje pokrenula je grupa umjetnika iz Graffiti Research Lab-a, koji koriste tehnološka postignuća za izradu grafita. Koriste snažne projektore i high-tech lasere pomoću kojih, na velikim zgradama, ispisuju svjetlosne grafite (slika 8).

slika 7

slika 8

Navedeni popis daje naslutiti raznolikost i širinu grafiti scene koja ju čini zanimljivom, ali i problematičnom. Grafiti se kreću od onih koji uopće nemaju umjetničke vrijednosti, do onih

koji ukrašavaju prostor, odnosno od onih vandalskih do onih koji su poželjni i traženi. Upravo ova raznolikost onemogućava označavanje grafitiranja kao dobrog ili lošeg, a time i jasnu reakciju društva na tu pojavu. U nastavku ovog rada detaljnije ću se baviti ovim raskorakom između poželjnih i nepoželjnih grafita te postaviti granicu između onih grafitera kod kojih je potrebna socijalnopedagoška intervencija i onih kod kojih nije potrebna.

3.PROFIL GRAFITERA

Kako je već navedeno, grafiti subkultura više ne zahvaća samo određeni dio siromašnije populacije u kojem dominiraju muškarci, kako navodi Miller (2002, prema Hughes, 2009), već se unutar nje mogu naći pripadnici svih društvenih položaja, etničkih, rasnih, vjerskih grupa te spola. Unatoč tomu, autori prepoznaju dominatne karakteristike pripadnika grafiti scene.

Spicer (2005), kaže da su to najčešće bijelci, muškog spola, u rasponu od 16 do 24 godine, često imaju probleme u školi te je prisutna zlouporaba alkohola i marihuane. Pripadnost bandi često je izvor njihovog socijalnog života, jer su često u školi isključivani i ne uklapaju se u tu ili neku drugu sredinu iz koje dolaze. Unatoč tome, često su vrlo socijalno aktivni unutar svoje subkulture.

Prema autoru Martinu i suradnicima (2003), pripadnici grafiti subkulture, su više podložni ozbiljnoj, pa čak i ekstremnoj zlouporabi droga, akademskom neuspjehu, fizičkom i seksualnom nasilju, suicidalnim mislima i ponašanju te se kod njih može primijetiti veća obiteljska patologija, zanemarivanje, kritiziranje ili pretjerano zaštićivanje od strane roditelja i ostalih članova obitelji, depresija, osjećaj beznadnosti, anksioznost, nisko samopouzdanje, vanjski lokus kontrole te veća vjerojatnost upuštanja u rizična ponašanja. Podaci projekta Graffolution (2014), za područje Bavarske, također pokazuju da je najveći broj grafitera u dobi između 14 i 21 godine, nakon čega broj pripadnika drastično opada. Što se tiče socijalnog statusa navode da je teško odrediti dominantni s obzirom na to da se među grafiterima mogu naći osobe iz svih socijalnih i društvenih statusa. Minhenska policija podupire ovu tvrdnju da grafiteri ne dolaze iz neke specifične demografske društvene ili obrazovne pozadine, već predstavljaju vrlo raznoliku populaciju.

Autori se slažu da grafiti subkultura uglavnom pripada muškim adolescentima u dobi od 14-24 godine, koji dolaze iz svih društvenih i socijalnih slojeva. To podupire i Stowers (1997),

koji dodaje da se među grafiterima mogu naći i pripadnice ženskog spola, a kao jednu od karakteristika modernih grafitera navodi okupljanje u grupe veličine 3-10 članova. U takvim grupama, često postoji snažan vršnjački pritisak da se ostane u grupi (Othen-price, 2006; prema Hughes, 2009). O spolu grafitera govori MacDonald (2001, prema Graffolution http://www.graffolution.eu/discover/did-you-know#mb=/discover/fact/17?format=ajax||mb-grid), čije istraživanje je pokazalo da se grafitiranje smatra opasnom aktivnošću te stoga nije osobito prikladna za žene. Moguće su opasnosti da budu uhvaćeni od strane policije te se moraju brzo kretati kroz opasna područja kao što su viadukti, tračnice i slično.

Grafiteri se međusobno razlikuju po statusu koji imaju unutar subkulture. Spicer (2005) razlikuje „Kings and Queens“ (kraljeve i kraljice), „Mad Bombers“ (ludi bomberi) i „Toys“ (igračke). Među grafiterima vrijedi pravilo da se položaj mora zaslužiti (Hughes, 2009). Svi moraju krenuti od jednostavnih tagova te osvojiti svoj prostor i pažnju ostalih (Stowers, 1997). Na najvišem položaju nalaze se „kraljevi i kraljice“ koji su vješti grafiteri te stvaraju najbolja, velika, estetski privlačna i šarena djela, a njihova je zastupljnost najmanja. Stepenicu niže su grafiteri u razvoju, „ludi bomberi“ koji su predani subkulturi. Na samom dnu hijerarhije, nalaze se takozvane „igračke“. Oni eksperimentiraju s tagovima i čine najbrojniju skupinu. Zajedno s ludim bomberima čine najviše štete (Spicer, 2005).

Spicer (2005) grafitere razlikuje prema fazama stanja osobnosti i vještine grafitiranja. Navodi tri faze: fazu razvoja i predanosti, fazu uspjeha i vještine, fazu bombardiranja i frustracije. Prvoj fazi pripadaju predani pripadnici subkulture koji traže pripadnost i prihvaćanje ostalih. Smatraju da je izrada grafita njihovo pravo te se često odmiču od svojeg uobičajenog teritorija, radeći grafite na teško dostupnim lokacijama, zbog čega očekuju poštovanje ostalih grafitera. Fazu uspjeha i vještine dostigne mali broj grafitera. Njihov rad je umjetnički motiviran, izrađuju velika djela za koje je potrebno vrijeme i vještina. Upravo ih je zato najlakše odvratiti od ilegalnog grafitiranja dajući im prostora na legalnim zidovima, gdje su njihovi radovi vidljiviji većoj publici. Trećoj fazi pripadaju grafiteri koji nemaju umjetničkog dara, a žele biti viđeni, stoga se koriste drugačijim metodama primjerice urezivanje grafita staklom te pisanje po legalnim grafitima. Radi se o povratnicima koji su često uplateni i u druga kaznena, nasilna djela.

Podjele koje autori daju, vrlo su slične i lako se mogu usporediti. Kraljevi i kraljice koje opisuje Stowers (1997), odgovaraju drugoj fazi prema Spicer (2005), fazi uspjeha i vještine. Prva faza odgovara ludim bomberima, a treća se može povezati s *toysima*. Ovakve podjele

ponovno ukazuju na to da je grafiti scena vrlo raznolika te da ju se ne može jednoznačno označiti kao „dobru“ ili „lošu“ praksu.

3.1. Zašto se mladi uključuju u grafiti subkulturu?

Interes mladih za grafiti scenu možemo objasniti iz različitih teorijskih perspektiva. Prema Cohenovoj teoriji delinkvencije (1955; prema Spicer, 2005) glavni cilj socijalnog razvoja u mladosti je dobiti status, odnosno položaj u društvu. Pojedinci koji ga ne mogu ostvariti u primarnoj sredini, pronalaze druge načine na koje ga mogu ostvariti te se često okreću delinkvenciji. U takvim grupama, norme se redefiniraju i lakše postižu, što pripadnicima grupe pruža određeno zadovoljstvo. Cohen naglašava da je neuspjeh u školi, jedan od važnih i jakih čimbenika koji vodi prema delinkvenciji.

Slično govori i Merton (1967; prema Spicer, 2005) u svojoj teoriji devijantnosti. Naglašava problematičnost raskoraka ciljeva, sredstava i mogućnosti da se zadovolje ljudske potrebe. Zbog svog nepovoljnog položaja u društvenoj strukturi mnogi imaju samo ograničene ili nikakve mogućnosti za napredovanje. S obzirom da ciljeve ne mogu ostvariti na legalan način i legalnim sredstvima, kod njih se rađa nezadovoljstvo, koje ih može potaknuti da željene ciljeve ostvare ilegalnim sredstvima. Oba autora smatraju da je delinkvencija uvjetovana društvenim položajem. Također kao problem koji proizlazi iz društva, ali na sasvim drugačiji način, vandalsko grafitiranje objašnjava teorija kontrole jednakosti prema kojoj narušene norme i pravednost u socijalnim i ekološkim dogovorima vode vandalizmu, odnosno grafitiranju. Međutim, iz ove perspektive svrha grafitiranja je smanjenje nejednakosti (Thompson, 2012).Hirshi (1967; prema Spicer, 2005) smatra da delinkvencija nije klasno uvjetovana te tvrdi da bilo koja osoba, koja nije konformist, može postati delinkvent. Prema njegovoj teoriji kontrole, delinkvencija nastaje kao rezultat raskoraka između pojedinca i zajednice, odnosno, delinkventi su pojedinci koji se nisu uspjeli u potpunosti socijalizirati.

Sasvim drugačija je perspektiva koju nudi Allen (1984; prema Wolff, 2011). Njegova je teorija usmjerena na hedonizam te tvrdi da ljudi provode mnogo vremena i truda u aktivnostima koje su opasne, zastrašujuće, rizične a ujedno psihološki uzbuđujuće. Objašnjava kako je zabavno izbjegavati uhićenje i bježati od policije ili drugih vlasti. Prema njegovoj teoriji, jedan od glavnih razloga zbog kojih uopće dolazi do vandalizma je to što ga sudionici smatraju zabavnim i uzbuđujućim. Ovakvu perspektivu podupire i Mayers (1977; prema Thompson i sur., 2012) te tvrdi da je vandalizam kod učenika motiviran užitkom. Naravno, neizostavno je dodati kako se za dio grafiti populacije radi o umjetnosti, te je njihov motiv za

izradu grafita isključivo užitak u umjetničkom stvaralaštvu (Lachmann, 1988; prema Wolff, 2011).

Jedna od učestalih teorija kojom se objašnjava pojava grafita je teorija razbijenih prozora (Wilson and Keeling,1982; prema Thompson, 2012). Drugačije od dosada navedenih teorija, ova ljudsko ponašanje objašnjava u odnosu na fizičko i materijalno okruženje. Prema ovoj teoriji pojava i najmanjeg vandalizma stvara dojam da on na tom području nije nepoželjan, a time povećava njegovu učestalost i izraženost. Dakle, grafit koji na nekom području nije uklonjen privlači druge grafitere da svoje grafite također rade tamo.

Iz razvojne perspektive, Spicer (2005) smatra da se mladi u grafitiranje upuštaju iz istih razloga iz kojih se uključuju u bilo koju subkulturu. Neki od razvojnih zadataka u adolescenciji su emocionalno osamostaljivanje u odnosu na obitelj, stvaranje novih i stabilnih socijalnih odnosa sa vršnjacima te razvoj identiteta. U toj se fazi mladi udaljavaju od obitelji te zamjenu traže u vršnjačkim grupama (Brković, 2011). McCormick (2003; prema Thompson i sur., 2012) tako kao rezultat dvogodišnje studije provedenu u jednoj njujorškoj školi, ističe da učenici grafite koriste u istu svrhu kao odjeću i poeziju – da bi se uklopili i definirali svoj identitet. Neki autori navode vrlo konkretne razloge zbog kojih se mladi uključuju u grafiti scenu neobjašnjavajući ih teorijskim okvirima. To su (1) dobivanje ili zadržavanje članstva u devijantnoj grupi antisocijalnim ponašanjem, (2) stjecanje samopouzdanja, (3) samoizražavanje te (4) remećenje poretka koji nameću autoriteti (Callinan, 2002, Craw i sur., 2006, Bandaranaike, 2001; prema Thompson 2012)..

Uključivanje u grafiti scenu, pokušalo se objasniti iz raznih perspektiva. S jedne strane, kao problem koji izvire iz određenog društvenog položaja, problem pojedinca u društvenoj sredini, s druge strane kao hedonistička želja za uzbuđenjem ili umjetničkim stvaranjem,a u konačnici kao prirodnu razvojnu fazu. Teorije koje daju Cohen i Merton (1955, 1967; prema Spicer, 2005) bile su primjenjive za grafiti subkulturu u njenom početku, no u današnje vrijeme ta subkultura više nije odraz jednog konkretnog društvenog sloja te su zato ove teorije danas neprimjenjive.Hirshijeva teorija koja govori o nekonformizmu kao uzroku delinkvencije i danas je primjenjiva kada su u pitanju grafiteri (Hirshi, 1967; prema Spicer, 2005).Ranije je navedeno da se oni obično ne uklapaju u svojoj primarnoj sredini, primjerice školi i tu se dakle javlja raskorak između njih i socijalne sredine koju Hirshi opisuje (Hirshi, 1967; prema Spicer, 2005). Allenova teorija primjenjiva je u odnosu na grafitere koji svoje radove rade ilegalno, ali ne i na one koji svoje radove rade na legalnim zidovima, s obzirom

na to da izostaju čimbenici rizika i opasnosti (Allen, 1984; prema Wolff, 2011). S druge strane, tvrdnja da se ljudi bave grafitiranjem zbog njegove umjetničke strane, primjenjiva je uglavnom na one koji svoje radove rade legalno te na one grafitere koji stvaraju takozvana „djela“ ili murale. Razvojna psihologija daje uvid u formiranje svih adolescentnih vršnjačkih grupa no ne objašnjava zašto neka grupa postaje devijantna, a neka ostaje prosocijalna.

4. PRAVNI OKVIR U HRVATSKOJ I ANALIZA STANJA

Veći dio svih nastalih grafita ilegalni su te njihovi autori mogu biti kažnjeni. Sankcioniranje grafita u Hrvatskoj propisano je Kaznenim zakonom, Zakonom o suzbijanju diskriminacije te Zakonom o prekršajima protiv javnog reda i mira, koji će u nastavku biti detaljnije opisani.
U Kaznenom zakonu (NN 125/ 11 i 144/12) grafitiranje kao takvo nije kažnjivo, već je njegovo sankcioniranje moguće na temelju članaka 218., 224., 235., 319., 325. Članak 218. zabranjuje oštećivanje ili zlouporabu znakova za opasnost. Grafiti nastali na prometnim znakovima, mogu se kazniti na temelju članka 224. koji zabranjuje uništavanje znakova koji služe za sigurnost u prometu. Za razliku od prethodna dva članka, članak 235. konkretnije se odnosi na grafite nastale na tuđoj privatnoj ili javnoj imovini. Stavak dva kaže da će se kazniti osoba koja crtežima ili natpisima neovlašteno mijenja izgled zidova, motornih vozila ili drugih površina. Temeljem članka 319. mogu biti kažnjeni grafiteri koji svoje radove izvedu na kulturnom dobru, dok oni čiji grafiti potiču na nasilje i mržnju mogu biti kažnjeni temeljem članka 325.

Jedino članak 5. Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira (NN 05/90, 30/90, 47/90 i 29/94) govori konkretno o kažnjivosti izrade grafita. Navodi se da će se kazniti osoba koja na javnom mjestu, isticanjem simbola, tekstova, slika ili crteža remeti javni red i mir. U Akcijskom planu za sprječavanje vandalskog grafitiranja u Gradu Zagrebu (2015), uz ovaj članak, navode još tri temeljem kojih mogu biti kažnjeni grafiteri, no u njima nije propisano kažnjavanje izrade grafita već nekih od popratnih ponašanja koja se mogu javiti prilikom grafitiranja, ali ne nužno. To su članak 6. u kojem se propisuje kažnjavanje osobe koja na naročito drzak i nepristojan način vrijeđa građane ili narušava njihov mir, članak 13. temeljem kojeg se kažnjava tuča i svađa na javnom mjestu te članak 17. u kojem je opisano kažnjavanje osobe koja omalovažava ili vrijeđa državne organe, odnosno službene osobe.

Zakon o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08 i 112/12) također ne opisuje izravno kažnjavanje grafitiranja već se ono može svrstati među ponašanja opisana u članku 25. koji

kaže da će se kazniti osoba koja na temelju rasnih, etničkih, spolnih i drugih razlika, povrijedi dostojanstvo druge osobe. To znači da temeljem ovog članka mogu biti sankcionirani grafiteri čiji su radovi diskriminirajući, po bilo kojoj osnovi, bez obzira da li je njihova izrada legalna ili ne.

Sankcioniranje grafita u Zagrebu, propisano je Odlukom o komunalnom redu (Službeni glasnik Grada Zagreba 03/13, 16/13 i 24/13). Prema članku 4. ove Odluke, zabranjeno je pisati grafite i poruke na vanjske dijelove zgrada. Slično tome, članak 47. propisuje da je zabranjeno pisati grafite i poruke na objekte u općoj uporabi. Članak 56. propisuje kažnjivost ispisivanja grafita po nadstrešnicama, dok članak 93. propisuje zabranjena ponašanja na javnim zelenim površinama, pa je tako zabranjeno pisanje grafita na opreme u parku. Za razliku od navedenih zakona koji ne opisuju kažnjivost grafitiranja nego ponašanja pod koje se ono može svrstati, Odluka o komunalnom redu propisuje konkretno kažnjivost grafitiranja na točno propisanim mjestima. Treba imati na umu da su ponašanja koja opisuju i navedeni zakoni i Odluka o komunalnom redu praktički ista, no koriste se različiti termini jer se radi o dokumentima koji se primjenjuju u različitim kontekstima pa zato trebaju biti specifični ili općeniti.

Iz navedenog je vidljivo da je moguće sankcioniranje jednog dijela ponašanja grafitera, ali je također vidljivo da u zakonu nema jasnog pristupa grafitiranju, što njegovo kažnjavanje i sprječavanje čini složenijim, jer se ono podvodi pod neka druga, šire opisana ponašanja. Usprkos tome što postoji pravni okvir unutar kojeg mogu biti kažnjeni vandalski grafiti postavlja se pitanje koliki dio njih biva kažnjen te kakav to utjecaj ima na suzbijanje i preveniranje takvog ponašanja. Naročito problematičnim se ovo pitanje čini kada se uzme u obzir mišljenje Županijskog državnog odvjetništva, po pitanju kaznene odgovornosti za grafitiranje prema navedenom članku 235. KZ-a, gdje smatraju da je ona moguća samo kada je crtanjem ili pisanjem u značajnoj mjeri izmjenjena površina zidova ili mjesta na kojima se grafiti nalaze. Ovakvo mišljenje utječe na broj sankcioniranih grafitera. Još jedno pitanje koje otvara ovaj nejasan pristup u kažnjavanju grafitiranja je kako se na pojavnost grafita odražava kažnjavanje lijepih grafita (murala) koje dio društva smatra umjetnošću ili grafita koji imaju snažnu političku ili društvenu poruku koja odražava trenutačno stanje u društvu.

Neki od podataka koji upućuju na učestalost pojave ilegalnog grafitiranja navedeni su u Akcijskom planu za sprječavanje vandalskog grafitiranja u Gradu Zagrebu (2015). Radi se o podacima Ministarstva unutarnjiih poslova za 2013. godinu. Prema njima na području Grada

Zagreba te je godine evidentirano 154 slučaja nedozvoljenog grafitiranja. Među počiniteljima koji su bili u dobi od 14-22 godine, utvrđeno je 16 poznatih počinitelja, većinom se radilo o maloljetnicima. Evidentiranim djelima, oštećene su 94 pravne osobe i 35 privatnih osoba.

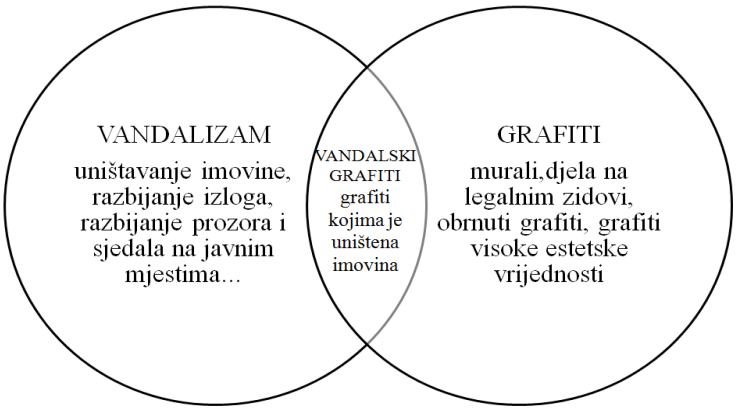
Zanimljiv je podatak da je većina grafita nastala u utorak i četvrtak u periodu od 14:00 do 23:00 sata. Ipak, ovi podaci nam ne mogu dati detaljniji uvid o raširenosti ove pojave, a samim time ni o učestalosti njenog sankcioniranja. Da bi se prikupili takvi podaci, bilo bi potrebno napraviti opsežnu i dugotrajnu analizu stanja u cijelom gradu. S obzirom na to, podaci koji su trenutačno dostupni, ne daju mogućnost donošenja zaključaka, a samim time ni izgradnje strategije suzbijanja i prevencije vandalskog grafitiranja.

5. VANDALIZAM vs. UMJETNOST

Dok postoje neka antisocijalna ponašanja koja nisu otvorena za debatu (svi se slažu da su loša i nedopustiva, poput krađe auta), s druge strane postoje specifični oblici antisocijalnog ponašanja koji će nekad biti potpuno neprihvatljivi, a nekad prihvatljivi, čak i cijenjeni. Iz dosad navedenog jasno je da se kod grafita radi upravo o ovom drugom, nejasnom i diskutabilnom ponašanju.Grafitiranje se ne može sagledavati izvan kulturnog i socijalnog konteksta koje je nužno za razumijevanje njegovog nastanka i motiva za stvaranje grafita, kao i razumijevanje njegove poruke. U svojim raznolikim oblicima, grafiti su postali višegodišnja značajka života suvremenog grada u kojem su, implicitno postavljeni kao izazov urbanim odnosima, postali emocionalno nabijen problem javnog reda (McAuliffe, 2012). Upravo i ta emocionalna komponenta doprinosi različitim perspektivama iz kojih se promatra grafitiranje od kojih su neke dijametralno suprotne te vode konfliktu u njihovom shvaćanju i otvaraju brojna, nova pitanja.

Neki autori grafitiranje poistovjećuju s vandalizmom, primjerice MacMaughton (2006; prema Hughes, 2009) navodi da neki pojedinci grafitiranje smatraju drugim imenom vandalizma. Van Vliet (1992; prema Thompson, 2012) opisuje vandalizam kao svjesno nanošenje štete ili uništavanje tuđeg vlasništva. Thompson (2012) dodaje da vandalizam može uključivati pisanje ili crtanje na razne površine, ali i uništavanje sjedala, razbijanje i grebanje prozora. HJP vandalizam opisuje kao pustošenje, uništavanje kulturnih vrednota ili razaranje. S obzirom na ove definicije, jasno je da je vandalizam širi pojam koji podrazumijeva ponašanje kojemu je cilj uništenje tuđe imovine, a ono može uključivati grafitiranje, no ti se pojmovi ne

mogu poistovjetiti i koristiti kao sinonimi. Dio grafita mogu biti smatrani vandalizmom, no kako nisu svi grafiti stvarani s ciljem uništavanja, generalno, grafitiranje se ne može označiti kao vandalski čin (graf 1). Unatoč tome što ćemo neke grafite smatrati vandalizmom, ova dva pojma ne moraju nužno biti povezani (Thompson, 2012).

graf 1

Unatoč nedostatku dokaza za preklapanje njihovog značenja, grafiti i nasilje su postali sinonimi u društvenoj svijesti (Thompson, 2012). Zasluge za to velikim dijelom pripadaju medijima koji su na prijelazu 80-ih i 90-ih godina, izvještavajući o izdvojenim slučajevima nasilja, preoblikovali sliku grafita od shvatljivog, čak vrijednog socijalnopolitičkog i umjetničkog izričaja, kakav je status imao u 60-ima u New Yorku, do nepoželjnog, čak opasnog oblika vandalizma, poistovjećenog s nasiljem, bandama i kriminalnim ponašanjem opasnim po život (Thompson i sur., 2012). U to vrijeme u Australiji, oformljena je radna skupina koja se bavila problematikom grafita koja je poslala i jasnu poruku o grafiterima kao nasilnim kriminalcima koji predstavljaju ozbiljnu prijetnju sigurnosti građana (Iveson, 2007; prema Thompson i sur., 2012). Thompson i suradnici (2012), zaključno ističu da ne postoje dokazi koji upućuju na to da su grafiteri uključeni i u druga ponašanja koja bismo označili vandalskima. Sasvim drugi pogled na položaj grafita u to doba ima Maković (1989; prema Burić, 2013). Ovaj autor smatra da su grafiti krajem prošlog stoljeća u javnoj svijesti prestali biti vezani uz vandalizam te postali sastavnim dijelom kulture. Ovakvi pogledi na položaj grafita postoje i danas, a upravo oni rezultiraju nejasnim pristupom u rješavanju problema nepoželjnih grafita te stvaranju prostora za one koji zaista stvaraju dio urbane kulture.

Sintagma vandalski grafiti, opće je prihvaćena u domaćoj i stranoj literaturi o problematici neprihvatljivog grafitiranja, no postavlja se pitanje koliko je ova sintagma jasna i prikladna kada se želi govoriti o svim grafitima čija je izrada kriminalizirana bez obzira da li je to temeljem mjesta nastanka ili sadržaja koji je prezentiran. Kako je ranije navedeno,

vandalizam upućuje na uništenje imovine pa uzimajući to u obzir, kada govorimo o vandalskim grafitima, zapravo mislimo samo na one grafite čiji je cilj bio uništiti imovinu. Pri tome izostavljamo sve one grafite koji su izrađeni na privatnim i javnim imovinama, kršeći zakon, a čiji cilj nije bio uništavanje imovine već izražavanje političke, diskriminirajuće ili samo umjetničke poruke. Riječ vandalizam u društvu je prihvaćena kao istoznačnica kriminalnom ponašanju i u kontekstu neobveznog društvenog razgovora, takva njena uporaba je opravdana. Međutim, ako na stručnoj razini raspravljamo o problematici ilegalnih grafita, riječ „vandalizam" nije dovoljno jasna i ne obuhvaća sve vrste kriminaliziranog ponašanja. Iz socijalnopedagoške perspektive, riječ vandalizam iz istih razloga nije dio našeg učestalog stručnog rječnika te bismo se u tom kontekstu prije poslužili riječju „antisocijalno". Na ovom bismo mjestu ponovno mogli raspravljati o prikladnosti riječi antisocijalno te sintagme antisocijalni grafiti, no zadržat ću se na tezi da sintagma vandalsko grafitiranje ne opisuje dovoljno dobro problematiku kojom ću se u nastavku rada baviti.

Kako bi razumjeli razliku između onih grafita koji nagrđuju javne prostore i uglavnom su nepoželjni te onih koji možda jesu ilegalni, ali su stvoreni sa svrhom ukrašavanja prostora i stvaranja umjetničkih djela, mnogi autori govore o razlikama između *graffiti art*-a i *street art*-a. Manco (2002; prema Hughes, 2009) graffiti art opisuje kao način samoizražavanja koristeći metode koje su često kriminalne i izvan uobičajenog umjetničkog svijeta. Hughes (2009) dodaje da graffiti art karakterizira set pravila i hijerarhija u kojoj se mora krenuti od „dna" da bi se došlo do „vrha". Tag kao primarna forma grafita, u graffiti art-u uvijek ostaje dio rada i identiteta grafitera dok god je on dio te kulture. S druge strane, street art, nema čvrstih pravila, otvoren je za sve umjetnike i razne interpretacije (Hughes, 2009). Wolff (2011) dodaje da za razliku od graffiti art-a, u street art-u nije važan potpis. Važno je isključivo djelo i njegova poruka, a ne umjetnik. Lewisohn (2008; prema Wolff, 2011) daje vrlo slikovit, ali beskoristan opis street art-a kao sve ono što nisu grafiti. Ipak Wolff (2011) ističe da i graffiti art i street art grafiterima omogućava anonimnost, pri čemu se pripadnici graffiti art-a skrivaju iza taga odnosno brenda koji on predstavlja, a u street art-u umjetnik nestaje iza djela. Ipak treba naglasiti da su to dvije različite vrste anonimnosti. U street art-u umjetnik ostaje u potpunosti anoniman, dok u graffiti art-u pojedinac ostaje anoniman javnosti, ali njegov tag ostaje kao jasan znak svima unutar subkulture.

Autori o street art-u raspravljaju u kontekstu umjetničkog izričaja, pri čemu Hughes (2009) dodaje, da za razliku od grafita koji su dominirali 70-ih i 80-ih godina, street art donosi nove estetičke ideale, medije i tehnike. Uz sprejeve, permanentne markere i boje koje obično

koriste grafiteri u graffiti art-u, pripadnici street art-a imaju slobodu koristiti medije koji najbolje služe njihovom umjetničkom stilu, primjerice boju, ugljen, kolaž, sprejeve, olovke, markere, ljepilo ili zračne kistove te ih često i kombiniraju (Hughes, 2009). Usporedno s razvojem graffiti i street arta, razvili su se i alati koji im omogućavaju stvaranje specifičnih i željenih rezultata. Iz navedenog je vidljivo da iako postoje neke razlike između graffiti art-a i street art-a, teško ih je jasno razdvojiti. S time se slaže i Hughes (2009), navodeći da su ove dvije pojave u današnje vrijeme vrlo povezane i često se preklapaju po pitanju teme, medija koje koriste, estetskog izgleda i prostora u kojem se pojavljuju. Bez obzira na razlike i sličnosti te značaj koji bi one imale iz sociološke perspektive, za ovaj rad podjela na street art i graffiti art nije značajna, s obzirom da se i kod jednog i kod drugog može raditi o ilegalnom i legalnom ponašanju.

I dok jedan dio populacije grafite vidi kao „vandalizam“, a jedan dio ih „glorificira“ kao umjetnost, činjenica je da se radi o toliko velikom području da ga ne možemo označiti isključivo kao nepoželjnog ili isključivo kao dio kulture koji treba sačuvati. Grafiti mogu biti i jedno i drugo i još niz drugih kombinacija između te dvije krajnosti. Kada se primjerice radi o navijačkim parolama, većina ljudi će se složiti da oni nagrđuju prostor i da ih treba ukloniti, naročito ako su izrađeni na privatnim ili javnim zgradama te i po zakonu grafitima tamo nije mjesto. Za neke druge grafite, koji su veći, šareniji, prikazuju neku jasnu sliku, dio populacije će i dalje smatrati da ih treba ukloniti, ali će se javiti i dio koji će smatrati da je takav grafit uljepšao to područje. Ukoliko je takav grafit nastao po narudžbi, s dozvolom vlasnika objekta, on je legalan i neće se ukloniti, no problemi nastaju kada se takav grafit pojavi na ilegalnom mjestu te u takvoj situaciji, kao društvo, nemamo jasan stav po pitanju toga što učiniti s njim. Dva su moguća ishoda takve situacije, od kojih niti jedan neće zadovoljiti sve uključene strane. U prvom možemo ukloniti grafit, time poštovati zakon, ali naljutiti dio populacije koji smatra da se radi o kulturnoj baštini. U drugom slučaju, grafit neće biti uklonjen, zakon neće biti ispoštovan te će se cjelokupnom društvu poslati poruka o nedosljednosti i pravednosti koja se kroji za svaku situaciju posebno. Takva nedosljednost može dovesti do pojačanog grafitiranja na nekom području.

Takvi slučajevi su česti kada su u pitanju djela popularnog britanskog uličnog umjetnika, Banksya. U javnosti se proslavio svojim duhovitim i satiričnim grafitima, koje crta uz pomoć ličilačkih šablona, kroz koje često iskazuje nezadovoljstvo ratom i kapitalizmom. Kada se u 2006. godini, njegovo djelo pojavilo na zidu gradske vijećnice u Bristolu, umjesto da se brzo djelovalo i maknulo ilegalni grafit, Vijeće je prvo odlučilo pitati javnost treba li ga maknuti ili

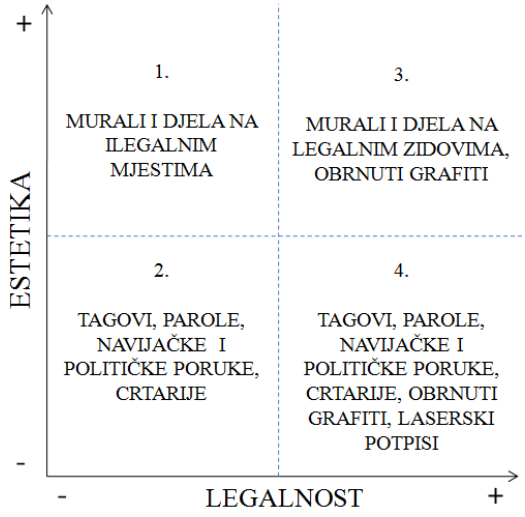
sačuvati kao kulturno dobro. Provedena je anketa u kojem su građani pitani smatraju li da grafit treba ukloniti ili sačuvati te njihovo mišljenje o grafitima i umjetnosti općenito. Od ukupno 203 odgovora, 197 ih je bilo pozitivno, odnosno za zadržavanje grafita te je Vijeće postupilo sukladno tome. Uz to su kao razloge koji podupiru tu odluku, naveli umjetničku vrijednost grafita, činjenicu da je umjetnik Banksy iz Bristola te mogući turistički potencijal grafita (Millie, 2008). Potrebno je napomenuti da se turistički potencijal zaista i ostvario. „Banksy walking tours" su pješačke ture u gradu Bristolu koje nude turističke agencije, a vode vas na sve lokacije na kojima je moguće vidjeti preostale Banksyevegrafite. (http://visitbristol.co.uk/things-to-do/banksy-walking-tour-p1354013).

Još jedan slučaj, koji je slične problematike, dogodio se 2007. godine, također u Engleskoj.Dvojica muškaraca bili su osuđeni za narušavanje imovine jer su prebojali jedan od najpopularnijih Banksyevih grafita. Ovaj slučaj ne bibio toliko bizaran da je i Banksy za svoj grafit bio kažnjen, a ovako su vlasti pokazale veliku nedosljednost u provođenju zakona i ponovno potvrdili da koliko god jednaki bili, nismo jednaki pred zakonom.Ono što je još zanimljivije jest da je originalni grafit prikazivao dvojicu policajaca koji se ljube (Millie, 2008).

Iz ovog slučaja možemo zaključiti da generalna populacija radi razliku između grafita koje smatra poželjnima i onih koje smatra neprikladnima, a koja se ne poklapa sa zakonskim određenjem (ne)prihvatljivih grafita. To potvrđuju rezultati ranije spomenute ankete, provedene u Bristolu, u kojoj su građani odgovarali na pitanje što smatraju grafitima, a što umjetnošću. Mnogi građani, naveli su da postoji velika razlika između grafita koji se smatraju vandalizmom i djela koje stvara Banksy. Većina se slaže da su vandalski grafiti potpisi ili oznake koji estetski ne izgledaju lijepo, nemaju značenje i nagrđuju prostor. Također slažu se da bi Vijeće trebalo uklanjati takve grafite, a s druge strane ohrabrivati „umjetničke" grafite, poput onih koje stvara Banksy (Millie, 2008). Takva razmišljanja, iako su u nekoj razini razumljiva i sigurno bi se mogla pronaći objašnjenja zašto je tome tako (ali ona u ovom kontekstu nisu važna), vode nedosljednom provođenju zakona, kako se dogodilo u ranije opisanom slučaju. Stoga se može postaviti pitanje da li treba biti kažnjeno ponašanje za koje dobar dio populacije smatra da je poželjno, treba li se zakon prilagoditi tom trendu te postoji li potreba da se zakonom jasnije definira upravljanje grafitima. U aktualnom Kaznenom zakonu, ne postoji poseban članak temeljem kojeg se kažnjava izrada grafita, već je ono uređeno člancima koji se odnose na uništavanje tuđe imovine. Ti su članci vrlo općeniti te pod njih može spadati širok raspon ponašanja, od pisanja političkih ili navijačkih parola do izrade

velikih slika. Kada bi se izradio članak koji bi uređivao samo izradu grafita, mogli bi se razdvojiti oni grafiti za koje će se većina ljudi složiti da su nepoželjni od onih koji ukrašavaju prostor. Na taj način bi se grafiti mogli sačuvati kao dio kulturnog dobra, a istovremeno dosljedno poštivati zakon i održati pravni poredak. Treba naglasiti da je ovo samo ideja koja bi u budućnosti mogla olakšati rješavanja problema nepoželjnih grafita. Kako se ovaj rad usmjerava na trenutačnu situaciju u društvu, u nastavku rada će se koristiti zakonske odredbe koje su na snazi, a koje uključuju sve grafite, bez opisane podjele.

Upravo ovakvi problemi, nedosljednosti u provođenju zakona i rascjep u ljudskom viđenju grafita, stvara mutnu i nejasnu sliku o grafitima općenito, što onemogućava strukturiranu reakciju na takvo ponašanje. Da bismo spriječili i prevenirali nastanak grafita, potrebno je staviti jasnu granicu između prihvatljivih grafita i onih koji krše zakon, kako bismo se uopće mogli usmjeriti na ponašanje na koje želimo utjecati.Znanje o grafitima koje je dosada objašnjeno u radu, strukturirano je prikazano u grafu koji slijedi, a koji će pomoći u određivanju jasne granice između legalnih i ilegalnih grafita, a samim time i postavljanju temelja za prevenciju.

graf 2

U prvo polje, svrstani su grafiti koji imaju estetsku vrijednost, ali su izrađeni na ilegalnim mjestima. U ovu grupu bi pripadali murali i djela koja stvaraju grafiteri koji imaju umjetničkog dara, a za čiju izradu je potrebna velika količina vremena i truda. U ovu grupu bi spadali i radovi spomenutog Banksya. To su radovi koji otvaraju brojne dvojbe po pitanju njihovog sankcioniranja i društvene reakcije. Bez obzira na to, treba imati na umu da su oni ilegalni i da mogu biti kažnjeni. Radovi koji su ilegalni i nemaju estetske vrijednosti, spadaju u drugo polje. Među njih su svrstani tagovi, političke i navijačke parole i poruke, beznačajne

crtarije, potpisi po zidovima javnih toaleta te sjedištima u javnom prijevozu. To su grafiti koji mogu biti kažnjeni i za koje se većina društva slaže da nagrđuju prostor, da ih treba ukloniti i suzbiti njihovo pojavljivanje.

Grafiti koji su naručeni, nastali u sklopu neke kampanje, festivala ili projekta, spadaju u treće polje. Imaju visoku estetsku vrijednost i legalni su bez obzira da li je privatni vlasnik dao dopuštenje da se na njegovoj imovini izrađuju grafiti ili su lokalne, odnosno državne vlasti predodredile takozvane legalne zidove na kojima je izrada grafita dozvoljena. U ovu grupu spadaju murali i djela, najzahtjevnija vrsta grafita te jedna modernija tehnika izrade grafita – obrnuti grafiti. U četvrto polje su svrstani grafiti koji imaju nisku estetsku vrijednost, ali su izrađeni na legalnim mjestima. U ovu skupinu bi spadali tagovi, parole, beznačajne poruke i crtarije izrađeni na legalnim zidovima. Također u ovu grupu bi spadali laserski potpisi čije stvaranje je legalno ali takvi grafiti imaju nisku estetsku vrijednost.

Po pitanju estetike, između navedenih kategorija, estetski privlačnih i onih koji nemaju estetske vrijednosti, nalaze se naljepnice, šablone i throw-ups. Ovi grafiti imaju više estetske vrijednosti od tagova i ostalih grafita koji se nalaze s njima u skupini, ali su manje složeni i jednostavniji za izradu u odnosu na murale i djela, pa zato imaju manju estetsku vrijednost od njih. Takvi se grafiti mogu nalaziti na ilegalnim ili legalnim mjestima pa ih možemo zamisliti kao međukategoriju između prvog i drugog polja s lijeve strane grafa, ali i kao međukategoriju s desne strane grafa. Na kontinuumu legalnosti, kao poseban problem ističu se površine koje nemaju vlasnika ili je vlasništvo nad njima nerazriješeno, pa ukoliko se orijentiramo temeljem zakona, nije u potpunosti jasno da li izrada tih grafita može biti kažnjena.

S desne strane grafa, nalaze se grafiti čija izrada je legalna i koji ne predstavljaju problem kojeg treba prevenirati ili suzbijati, no ne treba zaboraviti da se među njima mogu naći grafiti diskriminirajućeg sadržaja te oni koji potiču namržnju i nasilje, a koji mogu biti kažnjeni, ne temeljem njihovog mjesta, već temeljem njihovog sadržaja. U kontekstu prevencije, za autore ovakvih grafita bilo bi potrebno osmisliti specifične preventivne aktivnosti koje bi bile usmjerene ne samo na njihov izričaj i mjesto izražavanja, već i aktivnosti koje će djelovati na njihovu osobnost i cijelokupno ponašanje.S lijeve strane grafa, nalaze se grafiti koje treba prevenirati i smanjiti njihovu prisutnost u gradovima.

6. ZAŠTO SU ILEGALNI GRAFITI PODRUČJE OD INTERESA ZA SOCIJALNE PEDAGOGE

Grafiti nisu samo beznačajna slova i crte na zidu. Njihova je odlika da imaju publiku s kojom komuniciraju bez obzira da li je ta komunikacija bila namjerna (svjesna od strane autora) ili se dogodila slučajna interpretacija od strane osobe koja promatra. Na taj način, komunicirajući preko grafita, oni utječu na društveno okruženje, a time i na kvalitetu života na nekom području. Grafit kojeg publika interpretira lijepim, može uljepšati prostor i time povećati kvalitetu života, dok grafit koji je procijenjen ružnim, neumjesnim, neprihvatljivim, može smanjiti kvalitetu života. U ovom djelu teksta će se raspravljati o drugom slučaju te će biti objašnjena potreba za preveniranjem i suzbijanjem ilegalnih grafita.

Prema ranije spomenutoj teoriji razbijenih prozora, pojava grafita na nekom području, može se odraziti na smanjenje sigurnosti. Razbijeni prozori metafora su za antisocijalno i kriminalno ponašanje, a pojava jednog razbijenog prozora, na nekom području, šalje poruku da tamo nema nadzora te posljedica nedozvoljenog ponašanja. Uskoro jedan razbijeni prozor slijede drugi, a zatim i veća uništavanja i druga kaznena djela. U eksperimentu na temelju kojeg je nastala ova teorija, kontroverzni psiholog Philip Zimbardo, ostavio je dva slična automobila bez registarskih oznaka te s otvorenim poklopcem motora, u dvije različite četvrti. Prvi je ostavio u ozloglašenoj četvrti u Bronxu, New York, a drugi u bogatoj četvrti u Palo Alto, Kalifornija. Iz automobila koji je ostavljen u Bronxu, nakon 10 minuta, stanari su počeli krasti dijelove, a nakon tri dana, ostao je bez svih dijelova. Nakon toga, auto je postao izvor zabave. Razbijeni su prozori, ostrugana boja i uništena sjedala. Sasvim druga sudbina zadesila je drugi auto. Više od tjedan dana, auto je ostao netaknut, nakon čega je Zimbardo odlučio „baciti prvi kamen“. S čekićem je razbio jedan dio auta, a ubrzo nakon toga, njegov primjer su slijedili ostali prolaznici. Nakon par sati, auto je bio okrenut na krov (Petersen, 2004).

Ovaj primjer jednako se može primijeniti i na grafite. Gdje se pojavi jedan grafit, uskoro će se pojaviti i drugi, a nakon toga možda i neka nasilnija i destruktivnija ponašanja. S obzirom na ovu teoriju, vjerojatno je da se u područjima na kojima se pojavljuju grafiti, među stanovništvom javlja osjećaj nesigurnosti, a koji se onda odražava na kvalitetu života. Tako možemo zaključiti da je jedan od razloga zbog kojeg bi trebalo suzbijati pojavu grafita i prevenirati ih, povećanje sigurnosti i osjećaja sigurnosti među građanima. Sigurnost je ugrožena ne samo kod građana koji su pogođeni grafitima već i kod samih grafitera. Grafiti se često izrađuju na imovini željeznica, a prema Network Rail u Ujednjenom kraljevstvu

godišnje se dogodi više od 28 milijuna nezgoda zbog zabranjenog prelaska željezničkih pruga. Od tog broja za 11 milijuna nezgoda odgovorni su oni ispod 16 godina, a u prosjeku 60 osoba godišnje smrtno strada (Thompson i sur., 2012).

Sljedeći razlog zbog kojeg bi trebali prevenirati ili raditi na smanjenju broja grafita i prevenciji nepoželjnih grafitaje izgled grada. Prolazeći svakim djelom grada Zagreba, može se vidjeti velik broj grafita, a u najvećem broju se radi o grafitima niske estetske vrijednosti, odnosno tagovima, koji su ilegalni i narušavaju izgled cjelokupnog grada. Iako su stanovnici grada Zagreba možda već i postali „imuni“ i indiferentni prema toj problematici, istraživanje koje je proveo Institut za turizam TOMAS Zagreb, 2012. godine, turisti kao jedan od najvećih nedostataka grada Zagreba ističu izgled zgrada koje su uništene grafitima. Od ukupno 769 ispitanika, koji su odgovorili na dodatno pitanje o nedostatcima grada, njih 79, što čini najveći dio, istaknuli su neurednost grada, između čega i grafite. To je još jedan od razloga zbog kojih je potrebno baviti se problematikom nepoželjnih grafita. S obzirom na to da je Hrvatska turistička zemlja, pa tako i Zagreb dijelom živi na novcima dobivenim od turizma, važno je da i dalje privlačimo turiste te razvijamo turističku granu gospodarstva, a kako bi stečena sredstva mogli ulagati u daljnji razvoj grada.

Oprečno dosada navedenim razlozima koji govore u prilog prevenciji, a odnose se na društvo, zadnji razlog je isključivo tehničke prirode, a odnosi se na troškove fizičkog uklanjanja grafita. Troškove uklanjanja grafita sa privatnih zgrada snose vlasnici, dok se troškovi za uklanjanje grafita na javnim zgradama izdvajaju iz gradskog proračuna, a gradski proračun se puni davanjima svih građana. To znači da svi mi snosimo troškove uklanjanja grafita. Štoviše, vlasnici privatnih zgrada, za neuklanjanje grafita, odnosno neodržavanja pročelja zgrada, mogu biti kažnjeni temeljem Odluke o komunalnom redu, novčanom kaznom u iznosu 5 000 do 10 000 kuna. Troškovi uklanjanja grafita nisu temeljito bilježeni, vjerojatno jer se bilježe zajedno s ostalim troškovima održavanja javnih prostora, no neki podaci govore da je Chicago u 2006. godini ukupno izdvoji 6.5 milijuna dolara, a Omaha, Nebraska, godišnje izdvaja 100 tisuća dolaraza uklanjanje grafita. Neposredan trošak prouzročen grafitiranjem javlja se kao posljedica krađe materijala za izradu grafita (http://iml.jou.ufl.edu/projects/fall07/Sanchez/vandalism.html). Veliku štetu i troškove snose željezničke kompanije, a neki podaci govore o tome da željeznice Ujedinjenog kraljevstva svake godine ulože 3.5 miliona funti u uklanjanje grafita. Za Australske željeznice taj trošak iznosi 3 milijuna australskih dolara za uklanjanje grafita s vagona, a dodatna 2 miliona za uklanjanje grafita koji se nalaze na ostaloj imovini koja je u vlasništvu državne željeznice.

Uzimajući u obzir da u Australiji postoji nekoliko željezničkih kompanija, ukupni godišnji trošak prouzročen grafitima raste do 15-20 milijuna australski dolara (Thompson i sur., 2012). Podaci za Zagreb nisu daleko od navedenih troškova. U 2006. godini na uklanjanje grafita neprimjerenog sadržaja sa gradskih pročelja, utrošeno je nešto preko milijun kuna (Ostojić, 2014). Kada bi se radilo na prevenciji ilegalnog grafitiranja, troškovi njihovog uklanjanja bi se smanjili, a novac koji bi inače bio za to namijenjen bi se mogao preusmjeriti u neka druga ulaganja.

Grafitiranje trenutno nije gorući problem jer kod nas postoje mnogo veći problemi i oni od veće egzistencijalne važnosti, no gore navedeni razlozi upućuju na postojanje potrebe da se njihovo nastajanje prevenira. Osim ovih općih razloga, u nastavku rada želim se osvrnuti na razloge zbog kojih je prevencija ilegalnog grafitiranja područje u koje se trebaju uključiti socijalni pedagozi.

Prvi razlog zbog kojeg bi se socijalni pedagozi trebali baviti preveniranjem ilegalnog grafitiranja, je taj što se takvim grafitiranjem krši zakon, dakle radi se o antisocijalnom ponašanju što i jeste naše primarno područje rada. Grafitiranje, koliko god se beznačajno činilo u usporedbi s primjerice nasilnim ponašanjima, ono može dovesti i do činjenja većih prekršaja i kaznenih djela, stoga ga ne treba zanemarivati. Nadalje, često se radi o maloljetnicima gdje je naša profesionalna i društvena odgovornost da brzo reagiramo, čak i onda kada se radi o blagom kršenju normi. Naročito je naš zadatak reagirati tada, s obzirom da je to vrijeme u kojem se još uvijek formira identitet koji će odrediti daljnji život osobe, pa tako i njeno ponašanje u daljnjem životu. Također, kada je u pitanju grafitiranje, osim u slučaju kada bi se radilo o većem incidentu, nisu potrebne veće intervencije u smislu izdvajanje iz obitelji ili dugotrajnih intenzivnih mjera, pa s djetetom možemo raditi i u njegovim primarnim okruženjima, kao što su lokalna sredina i škola, a koje pružaju puno bolje okruženje za preventivni rad.

U opisu profila grafitera navedeno je kako se u toj skupini često javljaju problemi u školi te zlouporaba alkohola i droga. Sva tri navedena problematična ponašanja, područje su rada socijalnih pedagoga, na koje bismo sigurno reagirali unutar školskog sustava ili sustava socijalne skrbi, a kako se učestalo javljaju zajedno sa grafitiranjem i grafitiranje bismo trebalisagledati kao potencijalno rizično ponašanje. Pri tome ne smijemo biti isključivi. O trenutačnom neslaganju autora oko konceptualizacije pojma zaštitni čimbenik, govori Shader (2004; prema Ricijaš, 2012), koji uz to navodi da postoje dva načina njihovog shvaćanja. Prvo

govori o tome da se rizični i zaštitni čimbenici mogu promatrati kao suprotni polovi jednog kontinuuma, a kao primjer autor navodi visoku razinu roditeljskekontrole i primjerene odgojne postupke s jedne strane kontinuuma,koji predstavljaju zaštitini čimbenik. S druge strane kontinuuma, rizični čimbenik predstavljaju niska razina roditeljske kontrole i neprimjereni odgojni postupci. Drugo shvaćanje, zaštitne čimbenike promatra kao zasebno obilježje koje može, ali i ne mora djelovati zaštitno u interakciji s rizičnim čimbenicima. Ricijaš (2012) kao primjer takvog obilježja uzima visok kvocijent inteligencije i dobre kognitivne sposobnosti. Iako se one uobičajeno smatraju zaštitnim čimbenikom, ukoliko se radi o maloljetniku s naglašenim antisocijalnim stavovima, uz prisutnost emocionalne ravnodušnosti, taj se zaštitni čimbenik može pretvoriti u rizični. Takve sposobnosti maloljetnik može usmjeravati prema antisocijalnom ponašanju, čime se kod njega podiže razina rizika te stvaraju dodatni izazovi za tretman. Grafitiranje bismo stoga mogli svrstati u drugu skupinu. Ono za nekoga može biti rizični čimbenik i zajedno s drugimavoditi ozbiljnijem antisocijalnom ponašanju, no za nekog drugog, u nekim drugim okolnostima, može predstavljati zaštitni čimbenik, na primjer strukturirano slobodno vrijeme.

Grafiti skupina često zamjenjuje primarnu socijalnu sredinu u koju se grafiter ne uklapa. Takve vršnjačke skupine u kojima se mladi kreću mogu biti izvorište antisocijalnog ponašanja kod pojedinaca, a to nas ponovno vodi zaključku da grafitiranje treba shvatiti kao potencijalno rizično ponašanje. Osim samog čina grafitiranja, područje kojim se mi kao socijalni pedagozi možemo baviti, su poruke koje su izrečene grafitima, a naročito ako se radi o nasilnim ili diskriminirajućim porukama. Takve poruke upućuju na sklonost osobe neprihvatljivim načinima izražavanja i zadovoljavanja svojih potreba i alarmiraju na potencijalna nasilna ponašanja. One ne bi trebale ostati nezapažene i bez posljedica, kako u smislu sankcija, tako i u smislu tretmana.

Sve navedeno vodi do zaključka da je grafitiranje ponašanje kojim se socijalni pedagozi trebaju baviti. To ne mora značiti da se trebamo baviti isključivo grafitima, jer oni kao takvi niti nisu isključivo loša pojava, ali trebamo uzeti u obzir interakciju koju grafitiranje ima s ostalim antisocijalnim i nepoželjnim ponašanjima, a nezanemarivo je da se kod izrade većine grafita radi o kršenju zakona. Zbog svega navedenog smatram da bi u stvaranju i provedbi sveobuhvatne strategije prevencije ilegalnog grafitiranja trebali sudjelovati i socijalni pedagozi.

7. TEORIJSKA PODLOGA PREVENCIJE ILEGALNOG GRAFITIRANJA

Prevencija je u današnje vrijeme vrlo popularna i često se koristi kao način suočavanja s problematičnim ponašanjima. Bašić (2004) navodi da postoji nekoliko razloga zbog kojih su u današnje vrijeme učestali apeli za prevenciju, a to su: brojni problemi u odrastanju mladih, nezadovoljstvo s učinkovitošću tradicionalnih intervencija, mnogi limitirajući čimbenici u sustavu socijalne skrbi te uvjerenje da prevencija može biti puno isplativija nego tretman. Slično tome, Cowen i Durlak (2000; prema Bašić i Novak, 2008) navode dobrobiti koje proizlaze iz prevencije i koje govore u prilog provođenju prevencije. Autori navode da prevencija vodi socijalnoj i ekonomskoj dobrobiti, povećanju socijalne uključenosti, zdravlju, smanjenju rizika za mentalne i ponašajne probleme te smanjenju troškova. Iako je već iz ovog kratkog pregleda dobiti od primjene prevencije (a takvi bi se nalazi mogli potkrijepiti mnogim izvorima) jasno da se radi o dobrom pristupu smanjenju problema u ponašanju i delinkvencije, još uvijek izostaje puna primjena prevencije koja je temeljena na teorijama i čiji su rezultati potvrđeni istraživanjima. Nije lako razjasniti zašto je tome tako s obzirom na to da su znanja o prevenciji sve šira i lako dostupna, kao i model programi čija je učinkovitost potvrđena. Bašić (2004) navodi nekoliko razloga koji objašnjavaju manji interes za prevenciju među profesionalcima: postojeće znanje nije dovoljno za uspješnu prevenciju, potrebno je mnogo preciznije razumijevanje problema u ponašanju i preventivnih intervencija; nedostatak formalnih treninga za učinkovite prevencijske intervencije; rezultati prevencije nisu brzo vidljivi i zahtijevaju konfrontaciju s mnogobrojnim socijalnim i političkim čimbenicima; preventivne intervencije zahtijevaju aktivan odnos prema promjenama u okolini.

Pitanje kvalitete provedbe prevencije, pa samim time i kvalitete rezultata koji proizlaze iz takve prevencije, kao i pitanje motiva za provođenje ili neprovođenje prevencije vrlo su bitna, ali i opsežna. Kvaliteta preventivne strategije kao i kvaliteta provedbe, odrazit će se na rezultate, a takve rezultate (ne) možemo smatrati reprezentativnima te na njima graditi daljnje akcije. Kako ovaj rad kreće od mišljenja da prevencija je učinkovita i da ju treba provoditi, na ovom mjestu, neće se dalje raspravljati o navedenim pitanjima. U uvodnom odlomku želi se obratiti pažnja na kompleksnost prevencije, kako u osmišljavanju, provođenju tako i u tumačenju rezultata, koja, iako neće biti detaljnije analizirana u ovom radu, ne smije biti zanemarena. Prevencija može biti bolji pristup u rješavanju problema u ponašanju od primjerice sankcioniranja i saniranja posljedica, no ona nije ujedno i lakši pristup.

Prevenciju možemo gledati kao početak intevencijskog spektra, dakle kao prvu reakciju na nepoželjno ili moguće nepoželjno ponašanje. Danas je među znanstvenicima koji se bave prevencijom prihvaćena Gordonova (1983, 1987, prema Bašić, 2009) podjela na univerzalnu, selektivnu i indiciranu. Univerzalnom prevencijomsmatraju se aktivnosti koje su usmjerene na opću javnost, odnosno cjelokupnu populaciju. Selektivna prevencija usmjerena je na pojedince unutar populacije kod kojih su prisutni viši rizici za razvoj problema, nego u prosječnoj populaciji. Zadnja razina prevencije, koja dolazi prije tretmana je ona indicirana koja je usmjerena na osobe kod kojih su prisutni blagi simptomi problema, ali oni nisu izraženi u dovoljnoj mjeri da bi se pojedinac uključio u tretmanske intervencije (Mrazek i Haggerty,1994; prema Bašić, 2009).

Kada ove razine prevencije razmatramo u kontekstu ilegalnog grafitiranja otvaraju se brojna pitanja o tome koju razinu prevencije treba primijeniti. Želimo li spriječiti ilegalno grafitiranje i nastajanje nove štete, moramo preventivnim programom djelovati na one koji se još nisu uključili u grafitiranje (opća populacija), ali i na one koji već grafitiraju. Djelujemo li na univerzalnoj razini, postoji mogućnost da ćemo spriječiti da se više mladih ljudi uključi u grafitiranje, ali velika je vjerojatnost da program neće biti prikladan i primjeren za one koji već jesu grafiteri. Dakle, univerzalna razina ne sprječava u potpunosti nastanak nove štete, već samo „nastanak“ novih grafitera. Druga, selektivna, razina usmjerena je prema populaciji u povećanom riziku. Bilo bi opravdano djelovati na toj razini kada bismo znali koji su to čimbenici koji dovode do povećanog rizika za uključivanje u ilegalno grafitiranje. Iako istraživanja ukazuju na neke povezanosti po pitanju rizičnih čimbenika, problema u ponašanju i grafitiranja (kako je prikazano u poglavlju „Profil grafitera“) istraživanja ne govore o tome koji su to čimbenici temeljem kojih bismo opravdano mogli djelovati na jednu skupinu mladih s preventivnim programom ilegalnog grafitiranja. S obzirom na to da takvih saznanja nemamo, postavlja se pitanje da li bi rizični čimbenici temeljem kojih bismo odabrali ciljanu populaciju bili „oni pravi“ i da li bi s etičkog aspekta takva intervencija, koja nije jasno utemeljena na dokazima istraživanja, bila opravdana.Indicirana razina, u ovom slučaju čini se najprikladnijom jer zahvaća onaj dio populacije kod kojih su već prisutne naznake problema u ponašanju. No ni ovaj zaključak nije bez dvojbi. Naime, kako je ranije navedeno, grafiti subkulturu, između ostalog, čini anonimnost, pa je do grafitera teško doći. Nadalje, grafiteri ne iskazuju samo simptome nastajućeg problema. Kod njih je problem već razvijen i oni svojim ponašanjem krše zakon. Možemo li na taj dio populacije uopće djelovati prevencijom ili im je potreban tretman?

Niti jedna od navedenih razina prevencije ne odgovara u potpunosti kada je u pitanju problematika ilegalnih grafita. Primjenu svake razine možemo u nekoj mjeri opravdati, no ona ne pokriva u potpunosti populaciju na čije bi ponašanje trebalo djelovati preventivnim programom. Kako je već više puta navedeno, grafitiranje je kompleksna pojava koju je nemoguće sagledati iz samo jedne perspektive. Pa tako i kada je u pitanju prevencija, opredjeljivanjem za samo jednu razinu ne možemo pokriti dovoljno široku populaciju kako bi mogli osigurati uspješnost programa. Zaključak koji logično slijedi, je da bi unutar preventivnog programa trebalo kombinirati preventivne aktivnosti na raznim razinama kako bi se pokrila raznolika populacija na koju bi trebalo djelovati. Grafitiranje se po mnogočemu razlikuje od uobičajenih problema koje želimo prevenirati. Moguće je da upravo zbog kompleksnosti pojave, nedovoljnog znanja o njoj te dilemama poput ove o razini prevencije, još uvijek nemamo jasan pristup u sprječavanju ilegalnog grafitiranja.

Pojava grafitiranja, u velikoj je mjeri određena ne samo pojedincem već i njegovim okruženjem. Okruženje je ono koje će stvoriti priliku za grafitiranje, ukazati na to koje je područje manje nadzirano i prikladnije za grafitiranje (npr., prostori na kojima grafiti već postoje), a koje nije prikladno i povećava rizik od uhićenja (npr., imovina pod video nadzorom). Durlak (1995) tako govori o dvije razine prevencije – ona koja u fokusu ima djecu i mlade te ona koja u fokusu ima okruženje. U prvu razinu spadaju programi koji neposredno rade s djecom na preveniranju određenih problema ili na jačanju vještina i kompetencija. Takvi programi, često se nazivaju i programima promocije mentalnog zdravlja. Programi na drugoj razini, često su nazivani ekološkim intervencijama, na pojedince djeluju neposredno mijenjajući njihovo okruženje. Dva su osnovna principa na kojima je građen pristup ekoloških intervencija – brojni su socijalni i organizacijski čimbenici koji djeluju na ponašanje; ponašanje ne može biti razmatrano bez ekološkog konteksta (okruženja). Okruženje ili njegovi dijelovi mogu biti izmijenjeni, čime je stvoreno novo okruženje u kojem pojedinac može doživjeti nova iskustva te drugačije reagirati na podražaje.

Preventivni pristup koji mijenja okruženje vrlo se dobro uklapa u kontekst grafitiranja u kojem okruženje igra veliku ulogu. Gledamo li okruženje kao mjesto stvaranja grafita, mjesto činjenja kaznenog djela ili umjetnosti, mjesto koje nosi određenu poruku bez obzira da li ona bila artikulirana i smislena ili nejasna,a koja u prolaznicima stvara osjećaj straha, grafitiranje ne postoji bez upravo tog prostora. Durlak (1995) dodaje da programi usmjereni na oblikovanje okruženja često naglašavaju značaj proučavanja interakcije okruženja i pojedinca, jer se pretpostavlja da okruženje na svakog pojedinca djeluje drugačije. Ovakva razmišljanja

ponovno dobro odražavaju situaciju na grafiti sceni. Okruženje puno grafita netko će doživjeti kao neuredno, ružno možda i opasno, dok će netko drugi isto okruženje doživjeti kao umjetnost i promjenu, a netko treći će u istom mjestu vidjeti prostor za izražavanje.

Kako se kod stvaranja ilegalnih grafita radi o činjenju kaznenih djela, na ovom mjestu treba prikazati i pristupe prevenciji kriminaliteta. Eyde i suradnici (2003, prema Imran i sur. 2010) razvili su model prevencije kriminaliteta prema kojem se programi mogu svrstati u tri grupe:(1) socijalne intervencije i intervencije na razini zajednice, (2) tehnike prevencije kriminaliteta te (3) situacijska prevencija kriminaliteta. Socijalne intervencije i intervencije na razini zajednice pokušavaju utjecati na socijalne uvjete ili institucije koje mogu utjecati na kriminalne aktivnosti. Kao primjer su navedeni programi koji su usmjereni prema adolescentima u riziku, jačanju zajednica i programi koji nastaju u školama. Među tehnike prevencije kriminaliteta autori su svrstali one kojima je cilj poboljšanje djelovanja pravnog sustava i ostalih vladinih organa za smanjenje kriminaliteta. Situacijska prevencija odnosi se na smanjenje mogućnosti za počinjenje kaznenog djela mijenjajući fizičko okruženje.

Sve tri opisane grupe prevencije kriminaliteta trebale bi biti prisutne kada je u pitanju prevencija grafitiranja. Dok se, prema opisu, prva grupa programa uglavnom odnosi na rad s maloljetnicima koji su u riziku, a na kakav se odnosi i ranije opisana podjela prevencije prema Gordonu (1983, 1987, prema Bašić, 2009), druge dvije grupe rjeđe su u fokusu socijalnih pedagoga no važne su ukoliko želimo sustavno pristupiti problemu ilegalnog grafitiranja. O drugoj grupi programa prema Eydenu i suradnicima (2003, prema Imran i sur. 2010) raspravljalo se u poglavlju „Vandalizam vs. umjetnost“, gdje je istaknuta potreba za dosljednijim provođenjem zakona te eventualnim jasnijim razgraničavanjem nepoželjnih (tagovi, grafiti uvredljivog i diskriminirajućeg sadržaja) od poželjnih (visoke estetske vrijednosti) grafita. Treća grupa preventivnih napora odnosi se na situacijsku prevenciju koja se uvelike poklapa s Durlakovom (1995) prevencijom usmjerenom na okruženje. Takav je pristup prevenciji grafitiranja čest ili kao samostalan program ili kao dio aktivnosti unutar sveobuhvatnog programa. Ranije je navedeno, da je okruženje neizostavan dio grafitiranja stoga ne čudi da kreatori preventivnih programa posežu upravo za tom strategijom.

Primjeri strategija koje su bile korištene u suzbijanju i prevenciji ilegalnog grafitiranja, ukazuju na jasan trend u kojem lokalne i gradske vlasti lakše prihvaćaju strategije upravljanja grafitima kao način rješavanja problema ilegalnih grafita (u tim se dokumentima često nazivaju vandalskim). Takve strategije češće koriste represivne metode suzbijanja

grafitiranja,a u manjoj mjeri neke preventivne strategije, dok se aktivnosti direktnog rada s mladima u riziku ne provode. Iz dostupne literature može se zaključiti kako je problem grafitiranja uglavnom prepoznat kao problem na gradskoj razini kojim se trebaju baviti lokalne vlasti, a gotovo uopće nije prepoznat kao problem koji uzrok ima u društvu i društvenim odnosima te ga na toj razini treba i riješiti. Primjetan je mali interes koji za problematiku grafitiranja pokazuju ostale službe poput onih koje se brinu o socijalnoj dobrobiti, školstvu, kulturi ili nevladine organizacije. Također, grafitiranje se često razmatra unutar pitanja vandalizma i urbane sigurnosti, pa je rješavanje problema ilegalnih grafita zahvaćeno općenitijim aktivnostima koje su usmjerene na šire probleme. Samo jedan dostupan program usmjeren je isključivo prevenciji ilegalnog grafitiranja. Radi se o projektu Graffolution (www.graffolution.eu) koji je, za razliku od strategija upravljanja grafitima koje nastaju kao rezultat inicijative gradskih vlasti, nastao kao rezultat građanske inicijative. Zanimljivo je također, da autori tog projekta govore o „ilegalnom grafitiranju“ za razliku od strategija lokalnih vlasti koje češće govore o „vandalskom grafitiranju“ kako je to učinjeno i u Akcijskom planu za sprječavanje vandalskog grafitiranja u Gradu Zagrebu (2015). Strategije i programi kojima se pokušava smanjiti broj ilegalnih grafita uglavnom kombiniraju različite mjere, uključujući one preventivne, restorativne, regenerativne i represivne. Zbog kompleksnosti pojave grafitiranja nužno je ovakvo kombiniranje različitih pristupa, s obzirom na to da se kod grafitiranja radi o kaznenom djelu kojim se nanosi šteta pojedincima, ali i društvenoj zajednici u cjelini. Ono je također rizično ponašanje koje treba prevenirati kako ne bi eskaliralo i prešlo u druge oblike kriminaliteta.

Isto tako, treba imati na umu da je grafitiranje dio urbane kulture, koja se odvija u zajednici, pa je tako i prevenciju grafitiranja potrebno provoditi u toj istoj zajednici. Prevencija u zajednici ima svoje specifičnosti koje ju razlikuju od ostalih preventivnih intervencija koje se provode u drugim okruženjima. Kako bi se upotpunila teorijska podloga, na kojoj treba temeljiti programe prevencije ilegalnog grafitiranja, u nastavku slijedi kratak prikaz specifičnosti prevencije u zajednici.

7.1. PREVENCIJA U ZAJEDNICI

Prevencija u zajednici podrazumijeva intervencije koje su organizirane s ciljem promjene onih socijalnih uvjeta koji utječu na pojavu problema u ponašanju, rizičnih ponašanja te stope kriminaliteta osiguravajući pozitivan i zdrav razvoj djece, mladih i odraslih osoba u lokalnoj zajednici (Novak, Mihić i Bašić, 2013). Kao i sve preventivne aktivnosti općenito, prevencija

u zajednici slijedi predodređene faze razvoja prevencije, a to su: spremnost i mobilizacija zajednice, procjena potreba, procjena resursa, stvaranje prioriteta, implementacija programa i evaluacija (Mihić i Bašić, 2010). Na prevenciju u zajednici, jednako se odnosi svo znanje o prevenciji općenito, ali je ona specifično usmjerena na dobrobit zajednice i u njoj se provodi. Uz zajednicu, dva dominantna okruženja u kojima se provodi prevencija, a koja mogu biti razmatrana kao zasebna područja, su škola i obitelj.

Hawkins, Catalano i Arthur (2002; prema Novak, Mihić i Bašić, 2013) navode da je za ostvarivanje prevencije u lokalnoj zajednici potrebno prethodno ostvariti temeljne preduvjete:

- jasan pristanak donositelja odluka za preventivne napore, odnosno pristanak ključnih, vodećih osoba lokalne zajednice
- provesti procjenu spremnosti lokalne zajednice za prihvaćanje cjelokupne prevencijske strategije
- postojanje i djelovanje koalicije za prevenciju
- procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika i njihovih prioriteta; opis strategije za smanjivanje i eliminiranje rizičnih čimbenika
- identificiranje uvjeta u okruženju i učinkovitih pristupa
- strategija mobilizacije lokalne zajednce za primjenu preventivne strategije

Učinkovita prevencija, temeljena je na kvalitetnoj procjeni potreba i resursa, kvalitetnom programu koji cilja na prioritetna područja, ima educirane i stručne provoditelje te podršku donositelja odluka. Navedeno se jednako odnosi na preventivna djelovanja u sva tri dominantna okruženja, obitelj, škola, lokalna zajednica, a u lokalnoj zajednici, potrebno je dodatnu pažnju usmjeriti na aktivnost same zajednice, s obzirom na to da je ona brojni, pa zato i važan akter prevencije u zajednici. Prije implementacije preventivnog programa, potrebno je provjeriti spremnost zajednice za intervenciju. Oetting i suradnici (1995; prema Stith i sur., 2006) definirali su devet mogućih razina spremnosti zajednice za intervenciju:

- tolerancija/neosvještenost zajednice da problem postoji – postojeće norme u zajednici toleriraju ili potiču rizično ponašanje, na koje se gleda kao dio kulturnih normi
- nijekanje/poricanje problema - određeno ponašanje se prepoznaje kao problematično, no ako i postoji ideja o rješenju, smatra se da se ništa ne može poduzeti na razini zajednice

- neodređena/nepotpuna osviještenost o problemu – uviđa se da postoji problem i potreba da se na njega reagira, ali nedostaje znanje, motivacija i vodstvo
- spremnost za planiranje/djelovanje – prepoznaje se problem i potreba da se na njega reagira, postoje osnovne informacije i vođe, ali nedostaju znanja o etiologiji i rizičnim čimbenicima te planiranje strategije
- pripremanje za intervenciju – počinje se planirati akcija, postoje osnovne informacije o problemu, ali se ne temelje na formalno prikupljenim podacima. Programi su se počeli provoditi u obliku pilot programa, vodstvo je aktivno i traže se financijska sredstva
- početak/inicijacija – program se još uvijek provodi kao pilot, stručnjaci se educiraju i postoji početni entuzijazam, no znanja o rizičnim čimbenicima su još uvijek stereotipna, iako postoji dovoljno informacija da se opravda implementacija preventivnog programa.
- institucionalizacija/stabilizacija – implementirana su jedan ili dva programa, provoditelji imaju iskustva i u treningu su, ne postoje stalna financijska sredstva, ograničenja su možda prepoznata, ali nije prepoznata potreba za njihovim rješavanjem.
- potvrda pozitivnih rezultata intervencije – programi su prepoznati kao vrijedni i uživaju podršku vlasti. Planiraju se novi programi, redovito se prikupljaju novi podaci, traže se sredstva i reursi te postoje ambicije da se utječe na izvor problema.
- profesionalizacija – znanje o prevalenciji problema, rizičnim čimbenicima i etiologiji je detaljno i utemeljeno. Preventivni programi provode se na svim razinama prevencije, provoditelji su kompetentni, zajednica je uključena na visokoj razini, a program uživa podršku vlasti. Provodi se evaluacija kako bi se program evaluirao i prilagodio.

Prilikom provedbe preventivnih programa u zajednici, dodatna okolnost (koja može biti olakotna ili otežavajuća) o kojoj treba voditi brigu, je stanje lokalne zajednice. Dakle, osim kvlitete programa, njegove provedbe, podrške vladajućih te dostatnih resursa, treba uzeti u obzir i lokalnu zajednicu. Ona može olakšati ili otežati provedbu i implementaciju programa te će se njen utjecaj odraziti na ishode programa. Kod prevencije ilegalnog grafitiranja također bi se radilo o prevenciji u zajednici, stoga bi vrlo važna bila mobilizacija zajednice u sklopu programa. S obzirom na prikupljeno znanje o pristupima i provedenim aktivnostima kod nas i u stranim zemljama te s obzirom na situaciju u Gradu Zagrebu, po pitanju pojavnosti

grafita, po slobodnoj procjeni autorice, zajednica kod nas nalazi se na drugom stupnju spremnosti (nijekanje/poricanje) prema gore opisanim razinama. Jedan dio ilegalnog grafitiranja, prepoznaje se kao problem na razini zajednice, ali ne postoji volja i spremnost da se pokrene zajednička akcija. Tome vjerojatno doprinosi i nejasno shvaćanje grafita koje prožima javno mijenje, ali i zakonske odredbe, a koje u javnosti dovode do podjele između shvaćanja grafita kao loših i neprihvatljivih te poželjnih i lijepih. Takav je ambivalentan poged na grafite sasvim razumljiv s obzirom na kompleksnost opisanog područja.

8. PRIKAZ STRATEGIJA UPRAVLJANJA GRAFITIMA I PREVENCIJE GRAFITIRANJA

U nastavku slijedi pregled programa i strategija prevencije i suzbijanja ilegalnog grafitiranja. Programi i strategije podijeljene su u četiri kategorije ovisno o tome kako pristupaju problemu. Prva kategorija odnosi se na situacijsku prevenciju grafitiranja, druga na strategije koje su utemeljene na promjenama zakona ili dosljednijem provođenju postojećih zakona, a u ovom radu će biti nazvane strategijama zakonske prevencije. U trećoj kategoriji bit će prikazani sveobuhvatni programi koji istovremeno provode aktivnosti situacijske prevencije, aktivnosti na socijalnoj razini te utječu na zakonske odredbe. U zadnjoj, četvrtoj kategoriji bit će prikazana upotreba grafita kao prevencijske strategije, odnosno primjeri u kojima je grafitiranje korišteno kako bi se ojačalo socio-emocionalne i kulturalne kompetencije pojedinaca, a koji mogu služiti kao primjer obostranog korištenja grafita (kao ponašanje koje se želi oblikovati, a ujedno ponašanje koje se u te svrhe koristi) te kao polazište za buduće strategije prevencije ilegalnog grafitiranja.

8.1. Situacijska prevencija

Tri su odrednice koje opisuju situacijsku prevenciju. To su mjere kojima se smanjuje mogućnost pojave kriminaliteta, a koje su (1) usmjerene na specifičan oblik kriminaliteta, (2) uključuju upravljanje, mijenjanje i dizajn neposrednog okruženja na sistematičan i što trajniji način, (3) čine kriminalitet teže dostupnim i rizičnijim ili manje poželjnim iz perspektive širokog kruga prijestupnika. Situacijska prevencija u fokusu ima okruženje u kojem se kriminalitet događa, a ne počinitelje tih kriminalnih djela. Jednako tako, njome se želi kriminalna djela učini manje poželjnima za počinitelje, a ne eliminirati kriminalne i delinkventne tendencije. Iako ne eliminiraju problem, već se bore s njim, primjena strategija situacijske prevencije često ima učinkovitost veću od 50% (Clark, 1997). Eyden i suradnici

(2003, prema Imran i sur. 2010) kao primjere situacijske prevencije navode pojačanu uličnu rasvjetu i postavljanje video nadzora, a te se aktivnosti često koriste u strategijama prevencije ilegalnog grafitiranja.

Brojni su načini na koje se situacijska prevencija može koristiti u kontekstu preveniranja nastajanja ilegalnih grafita. Kako je već navedeno to može biti uvođenje dodatne ulične rasvjete, video ili drugog nadzora, susjedsko nadziranje kvarta (*eng. neighborhood watch*) i uređenje okoliša. U nastavku ćemo predstaviti dva proizvoda koja su konkretnije namijenjena preveniranju ilegalnih grafita.

Istraživači iz Austrije, razvilisu novi način praćenja i detektiranja grafita, putem alarmnog sistema koji se uključi kada grafiter koristi sprej. Osjetljivi mikrofoni postavljaju se na lokacije koje su prepoznate kao problematične za pojavu ilegalnih grafita(primjerice, podzemne željeznice ili platforme javnog prijevoza).Dizajnirani su tako da prepoznaju neobične zvukove, kakvi su primjerice zvukovi raspršivanja boje u spreju, „sprejanja“, ili zveckanje kada se sprej s bojom protrese, a lako se mogu detektirati kao početak grafitiranja. Mikrofoni šalju signale alarmnom sistemu, koji onda o toj aktivnosti obavještava relevantne autoritete. Glavni cilj nije nužno uhvatiti grafitera, već spriječiti nastajanje moguće štete. Na pogođenom području može se upaliti rasvjeta ili putem razglasa najaviti ophodnja ili dolazak policije i time grafitera spriječiti u njegovoj namjeri prije nego je počinjena šteta (http://www.graffolution.eu).

Kao nastavak ovom alarmnom sustavu, ista grupa istraživača radi na razvijanju sustava prepoznavanja slika koji bi alarmirao kada na video nadzoru primijeti neuobičajene prizore. S istom namjerom razvijen je *IPS VideoManager*sustav koji je predstavljen na Zagrebačkom forumu o urbanoj sigurnosti 2015. godine. Ovaj sustav omogućuje detektiranje objekata na snimkama video nadzora te upozoravanje na specifična kretanja, odnosno ponašanja. Brojne su funkcije kojima ovaj video nadzor alarmira na neprihvatljiva ponašanja, primjerice prepoznavanje ostavljenih objekata, sumnjivih kretanja i zona unutar kojih se promatra rizičnost ponašanja. Tako primjerice, ovaj sustav prepoznaje zid kao površinu koja može biti oštećena grafitima te prati specifična kretanja u tom području i automatski alarmira ukoliko prepozna sumnjivo ponašanje (http://www.eccos.com.hr/partneri/ips-intelligent-video-analytics/ips-videomanager/).

Unatoč pozitivnim ishodima koji se mogu postići primjenom situacijske prevencije, treba imati na umu da ona ne rješava uzrok problema. Učinkovitost situacijske prevencije može biti

niska zbog brojnih razloga, a aktivnost koja se na nekom području pokaže učinkovitom ne mora biti jednako učinkovita na nekom drugom području (Clark, 1997). Često se i opravdano diskutira o tome da situacijska prevencija kriminalitet samo „seli“ na neko drugo područje na kojem je razina nadzorom niža (Thompson i sur., 2012). Kao zaključak treba istaknuti da situacijska prevencija može biti učinkovita u preveniranju ilegalnih grafita i nastajanja štete, ali ona sama nije dovoljna kako bi se problem riješio trajno.

8.2. Zakonska prevencija

Proučavajući propise kojima su gradska vijeća regulirala pojavu, uklanjanje i sankcioniranje izrade grafita, Halsey i Young (2002, prema http://www.graffolution.eu), prepoznali su četiri glavna pristupa: uklanjanje, kriminaliziranje, pristupi usmjereni na dobrostanje (*eng. welfarism*) te prihvaćanje grafiti kulture. U literaturi najčešće se piše o prva dva pristupa, a neki od njih su prikazani u nastavku.

Teorija razbijenih prozora, koja je ranije opisana, bila je temelj na kojem je gradonačelnik New Yorka, Rudolph Guiliani, 1990. godine razvio strategiju „borbe“ protiv grafita te pokrenuo pristup nulte tolerancije na vandalizam i prekršaje. Niz strogih socijalnih politika koje su bile promovirane u kampanji „Kvaliteta života“ (*eng. Quality of Life*), osmišljene sus ciljem smanjenja i iskorjenjivanja vandalizma. Kampanja je uključivala brzo uklanjanje grafita i popravak šteta na javnoj imovini. Statistički, ovaj se pristup pokazao učinkovitim. Zabilježeno je smanjenje od 63% u svim težim kaznenim djelima između 1993. i 2001.godine (Giuliani, 2001., prema Thompson i sur., 2012). Unatoč naočigled odličnim rezultatima, uzročno posljedična veza između pristupa nulte tolerancije i drastičnog smanjenja kriminaliteta, ne može biti potvrđena. Tako pojedini autori smatraju da se u zabilježenom padu broja kaznenih djela odrazilo legaliziranje abortusa, koje je smanjilo broj delinkventne djece među populacijom nižeg socijalno ekonomskog statusa, odnosno žene iz nižeg socijalno ekonomskog statusa, iz kojeg češće dolaze problematična i delinkventna djeca, češće su se odlučivale na abortus te su rodilemanje djece, što se tijekom godina odrazilo na broj delinkventnih adolescenata (Levitt i Dubner, 2005; prema Thompson i sur., 2012). Također, literatura koja govori u prilog pristupu nulte tolerancije stara je više od dvadeset godina (Thompson i sur., 2012).

McAuliffe (2012) navodi kako su se, unazad desetak godina, mnoge zemlje u Australiji prihvatile propisivanja ili obnavljanja pravnih okvira za suzbijanje grafitiranja. Također, navodi da su neke lokalne vlasti u Sydneyu prihvatile pristup nulte tolerancije na grafite, po

uzoru na upravo opisan primjer iz New Yorka. Autor metaforički opisuje, da osporavanja grafita od strane političara, često pređu u moralnu sferu i pretvore se u borbu između dobrog i zla, gdje grad okuplja snage dobra protiv zla grafitera, dok sam grad postaje moralno bojno polje.

Young (2010) prikazuje sličan politički pothvat u Melbourneu 2006. godine, kada su vlasti odbacile njezin prijedlog pristupa u kojem bi bile uključene sve strane te zajedno dogovarale politike koje se odnose na regulaciju grafita, već su prihvatili pristup sličan onom nulte tolerancije. Plan upravljanja grafitima koji je prihvaćen, jasno ističe da grafiti nisu poželjni i da će Grad Melbourne učiniti sve što je u njegovoj moći kako bi iskorijenio takvu vrstu vandalizma. Vijeće je obećalo da će se boriti s grafitima direktno „opakim" pristupom i rigoroznim provođenjem zakona. Kako bi ipak donekle pokazalo razumijevanje za uličnu umjetnost, ali i potvrdilo svoj autoritet prilikom određivanja legitimnosti postojećih slika u gradu, Vijeće je kasnije dodalo sustav odobravanja stvaranja ili zadržavanja „*street art-a*" za koje se tvrdi da ih zajednica preferira. Dakako, Vijeće je odlučilo dozvoliti samo djela visoke estetske vrijednosti, pri čemu je sebi prisvojilo pravo da sudi o tome da li bi ijednopostojeće djelo trebalo „preživjeti" ili i jedno novo trebalo biti stvoreno. Otišlo se čak i korak dalje, propisujući nove propise kojima se uređuje sankcioniranje grafitiranja, a samo grafitiranje je definirano kao sprejanje, pisanje, crtanje, označavanje, grebanje, prljanje imovine bilo kojim sredstvima ukoliko se rezultat ne može ukloniti suhom krpom. Nove kazne uključivale su dvogodišnju kaznu zatvora i novčane kazne do 550 dolara za posjedovanje sredstava za izradu grafita. Rezultati ovakvog rigoroznog pristupa nisu poznati.

Mjere sprečavanja nastajanja grafita nisu usmjerene samo na sankcioniranje grafitera već i na osobe na čijoj se imovini pojave grafiti. U poglavlju „Pravni okvir u Hrvatskoj i analiza stanja" prikazana je Odluka o komunalnom redu Grada Zagreba, prema kojoj sankcionirani mogu biti vlasnici zgrada ili osobe koje upravljaju zgradama, a koji ne održavaju pročelja, novčanom kaznom od 5 000 do 10 000 kuna. Sličan je pristup na snazi i u Barceloni, gdje su grafiteri tražili odobrenje vlasnika privatnih trgovina da grafitima oslikaju vrata i rolete na njihovim trgovinama. I dok sami grafiteri zbog toga nisu bili kažnjeni (jer su imali dozvolu vlasnika objekta), kažnjeni bi bili vlasnici jer su dopustili stvaranje grafita na svojoj imovini (http://www.graffolution.eu). Nije poznato dešavaju li se takvi slučajevi i u Zagrebu, no pravna osnova za takvo postupanje temeljem Odluke o komunalnom redu postoji.

S obzirom na količinu primjera u kojima su se vlasti odlučile za zakonsku prevenciju, čini se da je to učestali način suzbijanja ilegalnih grafita. Ipak, postoji malo podataka o učinkovitosti primjene isključivo takvih pristupa. Thompson i suradnici (2012) smatraju da pokušaji zastrašivanja grafitera povećanjem zakonskih mjera te uvođenjem strožih i naprednijih tehničkih mjera, nisu značajno utjecali na stope vandalizma. Isti autori dodaju da se kod pristupa nulte tolerancije radi o vrlo skupom i teško održivompristupu, a da su, kako je ranije navedeno, rezultati koji potvrđuju uspješnost ovakvih pristupa dosta stari i zato manje vjerodostojni.Troškovima koji proizlaze iz povećanih napora da se grafiti uklone, povećanju patrole i nadzora (video ili drugi) na nekom području, treba pridodati troškove koji nastaju kaznenim progonom i uhićenjem grafitera (http://www.graffolution.eu). Prema nekim autorima, ovakav pokušaj gradskih vlasti da iskorijene grafite, rezultira gomilanjem troškova jer se sve više razvijaju sofisticirane (op.a., a time i skuplje) metode ove vrste „urbanog ratovanja“ (Iveson, 2009, 2010; Dickenson, 2008; prema McAuliffe, 2012). Izneseni primjeri upućuju na to da primjena isključivo pristupa nulte tolerancije ne postiže željene rezultate po pitanju smanjenja ilegalnih grafita. Iako je primjena zakona i propisa bitna, umjesto na uvođenje striktnih propisa, snage bi možda trebalo preusmjeriti na izradu propisa koji bi bili primjenjiviji u okruženju koje prihvaća uličnu umjetnost kao takvu, ali ne prihvaća uništavanje tuđe imovine.

8.3. Sveobuhvatni programi prevencije

S obzirom na to da provedba strožih propisa i zakona prema grafiterima nije rezultirala željenim ishodima, a imala je i svoje mane, mnogi su zaključili kako je potrebno uz restriktivne uvesti i neke druge mjere koje bi se usmjerile na kanaliziranje potrebe mladih za izražavanjem. Ipak, od takvog načina suzbijanja ilegalnih grafita nije se odustalo. Štoviše, neki autori (Weisel, 2004, Smith i Clarke, 2000, Brown, 1997, van Vliet 1992, Armitage 2002; prema Thompson i sur., 2012) ističu da je politika brzog uklanjanja novih grafita, koja se primjenjuje u pristupu nulte tolerancije, u kombinaciji s drugim tehnikama obeshrabrivanja vrlo učinkovita. Callinan (2002, prema Thompson i sur., 2012) dodaje da je uklanjanje grafita vrlo frustrirajuće za grafitere kojima je često cilj da budu viđeni. U konačnici, njihovi su resursi puno manji nego oni lokalnih vlasti, pa u nekom trenutku odustanu od grafitiranja. Strategije suzbijanja i prevencije grafitiranja koje su prethodno opisane usmjerene su samo na problem i sprječavanje njegove pojave, ali ne i na njegov uzrok. To može dovesti do toga da se pojava problema samo pomiče na neki drugi prostor u kojem nadzor i kontrola nisu toliko prisutni ili se on pretvara u neki drugi problem. Stoga je za učinkovitu prevenciju ilegalnog

grafitiranja potrebno istovremeno primjenjivati aktivnosti situacijske i zakonske prevencije, aktivnosti koje će dati mladima prostor za izražavanje te aktivnosti direktnog rada s mladima koje će utjecati na promjenu ponašanja.

Nažalost, mnoge strategije upravljanja grafitima koje su primijenjene u raznim gradovima diljem svijeta, staju na dozvoljavanju grafitiranja na legalnim zidovima. Takav je pristup važan dio sveobuhvatne strategije suzbijanja ilegalnog grafitiranja, no one se, iako su namijenjene grafiterima, ne bave uzrokom ponašanja i same po sebi ne modificiraju ponašanje niti garantiraju smanjenje broja ilegalnih grafita. Kako bi se mogli smatrati preventivnim aktivnostima, legalni zidovi trebaju biti popraćeni dodatnim aktivnostima direktnog rada s mladima. Strategije koje uključuju sve navedene aspekte (situacijsku i zakonsku prevenciju, akcije legalnog grafitiranja, preventivan rad s mladima u riziku i cjelokupnom zajednicom) rijetke su ili postoje tek na razini ideje, ali ne i u provedbi. Zašto je tome tako, donekle objašnjavaju kriteriji izbora metoda suzbijanja ilegalnog grafitiranja koji su navedeni u Akcijskom planu za sprječavanje vandalskog grafitiranja u Gradu Zagrebu (2015), a oni su sljedeći: predviđena učinkovitost, predviđeni troškovi, jednostavnost primjene, mogućnost postizanja rezultata nakon jednokratne primjene mjere za razliku od potrebe za višekratnom ili kontinuiranom primjenom mjere te potencijal da se mjerom ostvare dodatni pozitivni učinci za zajednicu. Dakle, ukoliko neka mjera/aktivnost zahtjeva višekratno ili dugoročno primjenjivanje (što prevencija zahtijeva) ili su predviđeni dodatni troškovi (primjerice kod prevencije: troškovi provedbe pilot istraživanja za procjenu potreba, troškovi izrade programa, troškovi doškolovanja provoditelja preventivnih programa, troškovi provedbe programa) takva mjera će rjeđe biti prihvaćena od strane lokalnih vlasti.

U nastavku su prikazane strategije koje uključuju neki dio prevencije i koje su se u svom pristupu usmjerile na više od jednog načina rješavanja problema, što shvaćamo kao sveobuhvatnost.Prije nego ti programi budu prikazani, treba objasniti osnovne principe učinkovitih preventivnih strategija. Prije svega, treba imati na umu da je prevencija znanstvena disciplina te da njena primjena traži znanstvenu utemeljenost u teorijama i rezultatima istraživanja. Prevencijska znanost obuhvaća razumijevanje rizičnih i zaštitnih čimbenika prisutnih prilikom razvoja mlade osobe te stavljanje tih znanja u akciju putem obećavajućih programa (Bloom, 1996, Albee i Gullotta, 1997; prema Bašić 2004). Bašić (2004) dodaje da prevencijsku praksu ne čini samo provođenje intervencija, već i posljedica te intervencije, odnosno da prevenirati znači učinkovito provesti određenu prevencijsku

intervenciju. Literatura na području prevencijske znanosti sve je opširnija i sve više govori o potrebi znanstvene utemeljenosti programa te provođenju programa koji su dokazano učinkoviti i sveobuhvatni. Bašić (2009) po pitanju sveobuhvatnosti, opisuje tri smjera koji se javljaju u preventivnim intervencijama:

- sveobuhvatnost koja podrazumijeva sve razine prevencije (Gordon, 1987; Mrazek i Haggerty, 1994; Barry i Jenkins, 2007)
- sveobuhvatnost koja podrazumijeva sveukupni intervencijski spektar (Howell, 2004)
- sveobuhvatnost koja podrazumijeva integriranje više domena prema kojima se preventivni programi istodobno provode (DeMarsh i Kumpfer, 1985, prema Ferić, 2003)

Po pitanju znanstvene utemeljenosti, Bašić (2004) o takvim programima kaže da su to oni programi koji temelje imaju u jednom ili više teorijskih pristupa, a predviđene aktivnosti su povezane s tim pristupima, dobro su primijenjene te evaluirane. Tri su vrste takvih programa: obećavajući (pokazuju neke pozitivne rezultate), uspješni (konstantno pokazuju pozitivne rezultate, stalno se primjenjuju i evaluiraju) ili model programi (uspješni programi koji su dostupni za širu upotrebu uz tehničku pomoć autora). U kontekstu prevencije kriminalitete Meško i Sotlar (2012) ističu kako dolazi do problema kada se ideje o uzrocima kriminaliteta ne temelje na znanju i kada su nedosljedne. Autori smatraju da pri tome dolazi do nesistematičnog izbora intervencija iz različitih izvora (preporuke, smjernice, prezentacije s konferencija, znanstveni članci) ne uvažavajući kontekst. Wilkstrom (2006, prema Meško i Sotlar, 2012) dodaje da se prilikom izbora preventivnih mjera rijetko postavlja pitanje kako upravo ta mjera utječe na smanjenje kriminaliteta. Pristup koji je usmjeren na rješavanje „dnevnih problema“ često nije utemeljen na znanju, vodi do kratkoročnih projekata i u konačnici malim ili gotovo nikakvim rezultatima (Meško i Sotlar, 2012).

Ovakav zaključak usmjerava nas na potrebu, ne samo prevencije utemeljene na znanju i spoznajama dobivenih istraživanjima, već na potrebu individualnog i cjelovitog pristupa prevenciji i kreiranju preventivnih programa. To nas ponovno vodi na sam teorijski početak prevencije i proučavanje njenih faza. Bašić (2009) opisuje pet glavnih koraka u postavljanju preventivnih programa u praksu - planiranje, određivanje ciljeva, razrada, provedba i evaluacija. Faze koje su opisane u sklopu vrlo uspješnog preventivnog programa „Zajednice koje brinu“ a koji je kod nas proveden u Istarskoj županiji, još jasnije opisuju potrebu za individualnim pristupom prilikom planiranja preventivnih programa. Predviđene faze

uključuju spremnost i mobilizaciju zajednice, procjenu potreba, procjenu resursa, stvaranje prioriteta, implementaciju programa i evaluaciju (Mihić, Novak i Bašić, 2010). Autorice dodaju da je procjena potreba u zajednici, utvrđivanje postojećih resursa te zaštitnih i rizičnih čimbenika, polazište za postavljanje prioriteta preventivnog djelovanja u određenoj zajednici. Na kraju ovog kratkog teorijskog pregleda učinkovite prevencije, valja zaključiti da svaka aktivnost koju provodimo mora biti u najboljem interesu korisnika kojima je namijenjena te u skladu s našom profesionalnom dužnošću, biti usmjerena na postizanje što je moguće većih pozitivnih ishoda i sprječavanje negativnih ishoda. Kako bismo to postigli, moramo se služiti znanjem o prevenciji, učinkovitim strategijama i dokazima istraživanja. Pri tome ne smijemo smetnuti s umu, da nije važno samo koje preventivne aktivnosti djeluju, već i kako te u kojim uvjetima.

U nastavku su prikazani pristupi preveniranja i upravljanja grafitima koji su obuhvatili različite pristupe u rješavanju problema ilegalnog grafitiranja te ih stoga smatramo sveobuhvatnima. Treba naglasiti da opisani programi nisu isključivo preventivni, već kombiniraju različite mjere. Također, preventivne aktivnosti koje uključuju, uglavnom se odnose na situacijsku prevenciju grafitiranja, a manje na prevenciju u socijalnopedagoškom smislu.

8.3.1. Legalni zidovi

Grafitiranje i dalje spada u kategoriju nepoželjnih ponašanja i ono nije dozvoljeno na javnim prostorima, no jedan od načina na koje lokalne vlasti grafiterima ipak dozvoljavaju izražavanje, su legalni zidovi. Prisutnost legalnih zidova narušava normativnu kriminalizaciju grafitera, stvarajući određene prostore na kojima ilegalno postaje legalno (McAuliffe, 2012). U pojedinim slučajevima takva mjesta mogu postati prostor stvaranja ulične umjetnosti i biti prepoznata kao prostori od značaja za kulturu i umjetnost. Takav je slučaj s Mays Lane ulicom u Marrickvilleu, Australija, koji je prepoznat kao umjetnička inicijativa i za to dobiva odgovarajuću financijsku podršku (McAuliffer, 2012). Ponešto drugačiji pristup primijenili su u Brightonu i Hove City Councilu. Njihov pristup je usmjeren regeneriranju pojedinih dijelova grada u dogovoru lokalnih vlasti i grafitera. Grafiteri su tako dobili prostor za stvaranje svojih djela, ali su morali ulaganjem vlastitog vremena i sredstava taj prostor održavati. Takav pristup stvorio je prostor za grafitere koji stvaraju velika djela i murale, a ujedno smanjio broj tagova i grafita niske estetske vrijednosti. Čini se da ovakav pristup suradnje ide u korist svim uključenim stranama (http://www.graffolution.eu). Pristup stvaranja legalnih zidova može imati pozitivne učinke, no i dalje se ne bavi uzrokom

problema te ne rezultira nužno smanjenjem ilegalnih grafita. Tako je Vijeće u Parramattau, nakon što je 2002. godine uvelo legalne zidove, iste ukinulo 2009. godine jer nisu uspjeli smanjiti broj ilegalnih grafita (McAuliffe, 2012).

8.3.2. Program upravljanja grafitima, Vancouver

U gradu Vancouveru, Kanada, postignuti su zapanjujući rezultati po pitanju suzbijanja ilegalnog grafitiranja. Gradski program upravljanja grafitima temeljen je na pet ključnih principa: vodstvo, edukacija, iskorjenjivanje, provođenje zakonskih mjera te osnaživanje (Spicer, 2007). Spicer (2005) tvrdi kako je uspjeh postignut sinergijom i partnerstvom između svih strana koje su uključene u rješavanje problema grafitiranja, pri čemu svaka strana izvršava svoje zadatke, a kao glavni cilj ima zaustavljanje grafita. Autorica opisuje zadatke svih uključenih strana kako slijedi:

- Zadaci grada: grad Vancouver imao je ulogu voditelja te je dodijelio potrebna sredstva kako bi se provoditelji programa mogli na odgovarajući način baviti problemom. Programom se podupiralo brzo uklanjanje grafita. Takav je pristup provođen zajedno s programom stvaranja murala i besplatnim setom za čišćenje grafita.
- Zadaci policije: u procesu uklanjanju grafita, policija često uključuje zajednicu. Iako je u Vancouveru to primarno zadatak Gradske uprave, većina policijskih resursa svejedno je bila usmjerena na organiziranje zajednice kako bi zajednički uklanjali grafite. Uz to, policija se bavila populacijom počinitelja. Policijska uprava u Vancouveru je trenutno jedina u Kanadi koja ima zaposlena dva detektiva na puno radno vrijeme, koja se bave samo grafiterima. Takav pristup se pokazao učinkovitim s obzirom da je broj uhićenja i osuda grafitera porastao.
- Zadaci službe za javni prijevoz: još od pojave i samih početaka hip hop subkulture, vozila javnog prijevoza bila su primarna meta grafitera. Iako je to čest problem u velikim gradovima, zahvaljujući znanju istručnosti policajke Wendy Hawthorne, Vancouver nije bio u velikoj mjeri pogođen njime. Njena sposobnost praćenja i kaznenog proganjanja grafitera utjecala je na smanjenje pojave grafita te se postojanje ključne osobe, koja je u problem grafitiranja uključena od samih početaka i koja ima „reputaciju“ na grafiti sceni, pokazala dobrim načinom za prevenciju grafita na vozilima javnog prijevoza.
- Legalni grafiteri: u program „Gradski murali“ bilo je uključeno nekoliko grafitera koji svoja djela rade na legalnim mjestima. Oni su napravili murale koji naglašavaju pozitivan aspekt hip hop grafita. Takvim muralima zajednica je profitirala lijepim

slikama koje ukrašavaju prostor, a grafiterima se dala prilika da svoju kreativnost i talent izlože na legalnim mjestima.

- Zadaci školskog odbora: školski odbor grada Vancouvera razvio je program brzog uklanjanja grafita. Grafiti se uklanjaju unutar 24 sata, čime se sprječava njihovo širenje. S obzirom da većina grafitera započinje svoju karijeru grafitiranja u srednjoj školi, ovakav pristup pokazao se vrlo dobrim i korisnim u svrhu rane prevencije.
- Zadaci E-COMM-a: E-COMM osigurava nesmetane 911 pozive policijskoj upravi, a osobe koje primaju pozive, obučene su kako ih učinkovito rješavati. Pravilnim i brzim upravljanjem takvim pozivima i dojavama o grafitiranju, može se značajno smanjiti vrijeme reagiranja policije i povećati vjerojatnost da se grafiteri uhvate na djelu.
- Vrhovno vijeće i probacijska služba: problem s grafitima ne može biti riješen ukoliko sustav kaznenog pravosuđa ne reagira pravodobno i ne surađuje s ostalima. Stoga je u Vancouveru pokrenuta suradnja između Vrhovnog vijeća i probacijske službe s anti-grafiti jedinicom te reagira u skladu s dobivenim informacijama.
- Poslovna poduzeća: nekoliko poslovnih poduzeća surađivalo je s policijom i gradom kako bi se riješio problem grafita. Takva poduzeća istovremeno inzistiraju na strategijama uklanjanja grafita te promoviranju programa koji uključuje izradu legalnih murala.
- Društvene organizacije: u procesu uklanjanja grafita i promoviranja izrade legalnih murala, sudjeluju i društvene organizacije.
- Ostali policijski odjeli: anti-grafiti jedinica dijeli prikupljene informacije s policijskim odjelima i upravama diljem Kanade i Sjedinjenih Američkih Država. S obzirom da grafiteri nisu nužno vezani uz jedno mjesto i često im je cilj da svoje grafite ili djela prikažu što šire, dijeljenje informacija između različitih dijelova države ili država, čini se nužnim kako bi ih se zaustavilo.
- Članovi zajednice: dokumentiranjem i prijavljivanjem novonastalih grafita, članovi zajednice pomažu Gradu da se grafiti što prije uklone, a policiji da prati aktivne grafitere. Osim toga, građani mogu pridonijeti i tako da ih sami uklone. Grafiti su problem koji zahvaća cjelokupnu zajednicu i uloga je svih građana da svojim doprinosom sudjeluju u preveniranju grafita i rješavanju problema.

Rješavanje problema ileglanih grafita nije problem samo gradskih vijeća, niti samo policije kao ni samo zajednice. Primjer Vancouvera pokazao je da je suradnja svih aktera, uključujući onih koji podržavaju i koji ne podržavaju grafite, onih koji ih stvaraju i onih koji ih uklanjaju,

vrlo važna ako ne i ključna da bi se postigli vidljivi rezultati. Također, iz ovog primjera možemo vidjeti da je važno problemu pristupiti sustavno i temeljito. Tako je Vancouver izdvojio posebna sredstva i zaposlio osobe koje se bave isključivo problemom ilegalnog grafitiranja umjesto da je taj posao pripao nekom drugom. Ovakav pristup postigao je zapanjujuće rezultate. Broj ilegalnih grafita smanjio se za 80% u tri godine provođenja strategije, identificirano je 800 ilegalnih grafitera, stvoreno je više od 50 novih murala. Dogodile su se radikalne promjene u percepciji uključenih strana, a program se širi i na druge općine. Nije poznato da li su u sklopu aktivnosti „Gradskih murala“ provedene dodatne preventivne aktivnosti direktnog rada sa zajednicom i mladima u riziku. Ukoliko takve aktivnosti nedostaju, to možemo smatrati nedostatkom ove strategije upravljanja grafitima, a ujedno je to prostor za razvoj i dodatno poboljšanje strategije. Unatoč uspjehu koji je ova strategija upravljanja grafitima postigla, Spicer (2005) upozorava da ista strategija na nekom drugom području ne mora polučiti iste rezultate. Kako je već navedeno, strategija, program ili aktivnost sami po sebi mogu biti dobro osmišljeni i utemeljeni, no na konačne rezultate će utjecati cjelokupno okruženje te kvaliteta same provedbe.

8.3.3. Graffolution

Graffolution je jedini dostupan projekt usmjeren smanjivanju i suzbijanju ilegalnih grafita, koji nije pokrenut od strane lokalnih vlasti. Također, jedini je koji ne uključuje strategije brzog uklanjanja i pojačanog represivnog djelovanja, što je i logično jer kao akcija odvojena od lokalnih vlasti, nema autoritet propisivanja zakona i odredbi. Projekt je započeo u Beču, a do sada se proširio u gotove sve zemlje Europe. Velik dio projekta usmjeren je na korištenje interneta kao glavnog medija komunikacije, pa se tako sve informacije o projektu mogu pronaći na web stranici http://www.graffolution.eu/. Projektom se nastoje ublažiti problemi vandalskog grafitiranja na javnim mjestima i vozilima javnog prijevoza, fokusirajući se na podizanje svijesti i pozitivna preventivna rješenja za sve uključene strane. Glavni ciljevi projekta bili su:

- provođenje istraživanja o vandalskom grafitiranju na javnim mjestima i javnom prijevozu, prepoznavanje glavnih sudionika, uloga i procesa
- analiziranje inicijativa, mjera, tehničkih metoda i najbolje prakse za suzbijanje vandalskog grafitiranja u Europi, procjena potreba svih sudionika
- razvoj koncepata i rješenja za suzbijanje ilegalnih grafita, stvoriti web prostor za podizanje svijesti i prevenciju namijenjen svim sudionicima i javnosti

- razvoj zajedničke baze znanja za lokalne stručnjake i sudionike, kako bi se unaprijedila razmjena podataka o toj temi i time poduprijelo donošenje odluka diljem Europe
- osigurati Otvoreni centar informacija primjenjujući tehnologije socijalnih medija kako bi se povećala svijest grafitera i građana pružajući informacije

Projekt je financiran od strane Europske unije, a preventivni program sadržan je u dokumentu „Paket 4“ (*eng. Work Package 4*), koji obuhvaća aktivnosti, materijale, video demonstracije i priručnike za provođenje preventivnog programa kako bi se što lakše i učinkovitije primijenili u konkretnim okolnosti. Graffolution pruža nov i opsežan pristup kako bi otkrio neiskorištene potencijale za suradnju i razmjenu znanja na lokalnoj i paneuropskoj razini te uključuje javnost s ciljem značajnog i trajnog smanjenja broja ilegalnih grafita. Željeni rezultati koji bi mogli biti ostvareni primjenom Graffolution platforme su (http://cordis.europa.eu/result/rcn/189793_en.html):

- podizanje svijesti o vandalskom grafitiranju
- unaprjeđenje sigurnosti na javnim prostorima i u javnom prijevozu
- unaprjeđenje životnog okruženja
- smanjenje broja ilegalnih grafitera koji se suočavaju sa dugoročnim negativnim životnim posljedicama
- preveniranje ozljeda ili smrtnih posljedica kod mladih grafitera
- podizanje razine zaštite zdravlja kod grafitera i osoba koje uklanjaju grafite
- smanjenje troškova ukljanjanja grafita i kaznenog progona grafitera
- učinkovitije korištenje sredstava uključenih strana u suzbijanju ilegalnih grafita
- razvoj ulične umjetnosti i očuvanje kulturne baštine
- poboljšanje strategija donošenja odluka
- razmjena znanja na paneuropskoj razini

Projekt je rezultirao osnovnim rezultatima istraživanja i udruženim pristupom koji povezuje sve grupe koje imaju interesa u smanjivanju ilegalnih grafita u Europi i to u globalnom kontekstu. Kao dio projekta stvorena je web-platforma koja služi kao središnji primjer djelovanja protiv vandalskih grafita. Namijenjena je stručnjacima, sudionicima i građanima, a konstantno se dopunjava novim podacima, aplikacijama i učinkovitim rješenjima koja istovremeno podupiru umjetničko izražavanje i štite javnu i privatnu imovinu te osiguravaju sigurnost. Web-platforma sastoji se od dva glavna dijela. Jedan je dostupan široj javnosti, a

drugi samo registriranim korisnicima. Dio koji je otvoren sadrži podatke o grafiterima, njihovoj strukturi, podatke o projektima, festivalima i događanjima vezanim uz grafite, popis legalnih zidova diljem Europe, bazu literature o grafitiranju te razne zanimljivosti o grafitima, njihovom utjecaju, autorima, načinima zakonske regulacije te načinima suzbijanja ilegalnih grafita (http://www.graffolution.eu).

Opisani projekt koristi zanimljiv i suvremen pristup prevenciji ilegalnog grafitiranja, koristeći Internet kao glavni medij kroz koji djeluju, a to je medij koji je mladima (a grafiteri uglavnom jesu mlade osobe) zanimljiv i dostupan. Web-platforma vrlo je bogata, vizualno atraktivna, strukturirana te prevedena na šest jezika, što upućuje na uložene napore u njen razvoj. Također je zanimljiv, ali i pohvalan proaktivan pristup koji Graffolution koristi. On je prava suprotnost ranije opisanim pristupima koji su fokusirani na uklanjanje grafita i represiju, premještajući fokus s „vandalskih grafita“ na same grafitere i pružajući im prostor (i informacije o dostupnim prostorima) za izražavanje. Ipak, mogu se istaknuti i određeni nedostatci ovog projekta. Rezultati provedenog istraživanja nisu javno dostupni, pa nije moguće utvrditi jesu li aktivnosti koje su provedene bile opravdane i smislene. Nadalje, nije dostupan opis svih aktivnosti koje su u sklopu projekta provedene, stoga ne možemo zaključiti pruža li ovaj projekt preventivne aktivnosti u socijalnopedagoškom smislu te jesu li one postavljene u skladu s ranije opisanim principima uspješnih programa. Iako se projekt proširio u velikoj mjeri, a to ukazuje da je projekt na „dobrom glasu“, nisu poznati učinci provedbe ovog projekta pa tako niti smislenost i opravdanost njegovog postojanja.

8.4. Ostala upotreba grafita

Grafiti zbog svoje raznolikosti imaju široku mogućnost primjene. Oni su upečatljiv medij kojem su posebno skloni mladi, a mogu se koristiti u razne svrhe, primjerice oglašavanje, socijalno oglašavanje, preventivne kampanje, uređenje okoliša, a postoji i potencijal da segrafiti koriste u svrhu promocije zdravlja i mentalnog zdravlja. Brojni su primjeri takve upotrebe grafita, a u nastavku će biti opisani neki.

Grafiti su iskorišteni u sklopu preventivne kampanje „Por Amor“ (*hrv.za ljubav*) u Buenos Airesu, Argentina. Učenici, studenti i zabrinuti građani organizirali su kampanju kako bi se promoviralo korištenje prezervativa kao metodu prevencije HIV-a. Pri izradi grafita, korištene su šablone (Plevin, 2006; prema Wolff, 2011). U svrhu socijalnog marketinga, grafite je iskoristioUNICEF. Grafit pod nazivom „Pošaljite čestitku, adresirajte problem“(slika 9), pojavio se u blizini Trgovačke škole u Zagrebu, a potiče društvo da kupnjom UNICEF-ovih

čestitki potpomognu cijepljenje djece u Africi (http://osocio.org/message/unicef-send-a-postcard-address-the-problem/,https://www.behance.net/gallery/1028177/UNICEF-Graffiti). Zanimljiva igra riječi u naslovu, apelira da ljudi prepoznaju problem i imenuju ga, a s druge strane pomognu u njegovom rješavanju. Informacija o ovom grafitu i akciji, dostupna je na nekoliko stranih portala, no nažalost, nijedan hrvatski portal nije prenio ovu vijest što govori samo za sebe. Također, u svrhu socijalnog marketinga izrađen je jedan obrnuti grafit u San Franciscu koji promovira tvrtku Green Works. Grafit prikazuje prirodni krajolik, a tvrtka koju reklamira proizvodi sredstva za čišćenje koja su prirodna i nisu štetna za okoliš, pa time poziva društvo na očuvanje prirode (http://www.businessinsider.com/graffiti-mural-guerrilla-advertising-2011-10#in-a-unique-twist-green-works-put-this-reverse-graffiti-up-in-san-francisco-by-cleaning-dirt-and-soot-off-a-wall-10, https://www.greenworkscleaners.com/). Uporaba ove vrste grafita, koja podrazumijeva uklanjanje prljavštine s neke površine, ima jaku simboliku s obzirom na proizvod koji reklamira.

U svrhu ulješavanja prostora, grafite je iskoristio jedan zatvor u Finskoj koji je unajmio grafiterakako bi uljepšao i osvježio sive zidove zatvora. Ulični umjetnik EGS, apstraktnim je grafitima uljepšao dvorište i unutarnji prostor zatvora Vantaa u Helsinkiju. Upravitelj zatvora Tuomo Junkkari, izjavio je da su grafiti ne samo uljepšali prostor, već da su kod zatvorenika izazvali i potaknuli nove, pozitivne emocije i misli, nakon što su dugo vremena bili okruženi samo sivim zidovima. Troškovi su bili pokriveni od strane Finske Državne Komisije za Umjetnost (http://www.graffolution.eu/).

Još jedan primjer iz Hrvatske govori također o primjeni grafita u svrhu uljepšavanja prostora. PovodomEuropskih sveučilišnih igara, popularno nazivanih „Univerzijada“, koje su 2016. godine održane u Zagrebu i Rijeci, proveden je projekt „Zag-Rij-avanje“ u sklopu kojeg su provedene akcije uljepšavanja brojnih lokacija u gradovima domaćinima. Tako je u Zagrebu, u sklopu SC Mladost nasuprot Studentskog doma Stjepan Radić, predstavljen novi mural na kojem se mogu vidjeti maskote spomenutih natjecanja, popularni Zagi, maskota prve Univerzijade u Zagrebu 1987.godine i novi miljenik zagrepčana – Hrki (http://eug2016.com/hr/zagi-hrki-zajedno-najavljuju-europske-sveucilisne-igre/).

Isti autori koji su oslikali Zagi-a i Hrki-a, odgovorni su za projekt „Pimp my Pump“, u sklopu koje se oslikavaju pumpeza vodu, koje se nalaze na javnim prostorima diljem Zagreba. Na projektu radi šestero hrvatskih umjetnika, a podršku projektu daje i Grad Zagreb te lokalni vodovod (http://www.headstuff.org/2015/05/pimp-my-pump-in-zagreb/). Pumpe za vodu

nekada su imale značajnu ulogu, a tada su ih građani nazivali „željeznim Francekima“. Naziv „Francek“ zadržao se i sada kada su pumpe obnovljene, pa se on spaja s novim izgledom ili mjestom na kojem se nalazi, primjerice Francek policajac, Francek Marge (slika 10), Sljemenski Francek, Francek teniser (http://www.spottedbylocals.com/zagreb/zelezni-franceki/).

S ciljem uljepšavanja kišnih dana, u svoj je projekt 2013. godine krenuo Peregrine Church. Koristeći ultra-hidrofobni sprej, koji kada se jednom primjeni odbija tekućinu sa svih površina, stvara grafite na javnim površinama, pločnicima, trgovima, koji se pojavljuju samo kada pada kiša. Dio pločnika na kojem je primjenjen sprej ostaje suh, dok se ostatak smoči i postaje tamniji. Grafiti sadrže pozitivne i inspirativne poruke, kojima se želi osobama koje ih vide uljepšati dan, a time se promiče njihovo mentalno zdravlje (slika 11). Svoju je ideju predstavio lokalnoj organizaciji „The Awesome Foundation“ koja je njegovu ideju poduprla s 1000 američkih dolara. 2016. godine svoj hobi je pretvorio u posao te je u prodaju puštena specijalna vrsta hidrofobnog spreja koja je namijenjena stvaranju „kišnih grafita“. Uz to, potiče širenje ove inicijative, a svim zainteresiranim daje savjete i dijeli svoja iskustva. Kroz tri godine, ova vrsta grafita postala je vrlo popularna te se proširila diljem cijelog svijeta. Postupak izrade i konačan rezultat, kao i sve informacije o ovom projektu, mogu se pronaći na službenoj stranici projekta: http://rain.works/.

slika 9

slika 10

slika 11

O još jednom načinu upotrebe grafita govori Hughes (2009) koja u svom diplomskom radu razmatra uključivanje grafita u sastavni dio kurikuluma za likovni kao izborni predmet. Autorica smatra kako bi grafiti mogli biti uključeni u nastavu kao dio svakodnevne vizualne kulture te dio vizualnog jezika koji svi razumiju. Učenje o grafitima može potaknuti nove načine učenja kod svih učenika, ohrabrujući ih da istraže različite ideje kreativne ekspresije u

javnom prostoru koji nisu tradicionalno namijenjeni uličnoj umjetnosti. Također, učenike se potiče da svijesno promatraju svijet koji ih okružuje te načine na koje grafite uključujemo u svoj svakodnevni život i shvaćanje svijeta. Takav način kritičkog razmišljanja propituje definiciju umjetnosti i proširuje njihovu osobnu definiciju.

Ovakav način upotrebe grafita, jača mlade osobe i daje im prostor za rast i razvoj identiteta. Autorica Hughes (2009) prepoznala je velik potencijal korištenja grafita koji možda nije jedinstven samo grafitima, ali je blizak i privlačan mladima, pa je stoga dobar izbor u radu s mladima. S obzirom na to da je u Zagrebu prisutno puno grafita, koji su postali svakodnevnica svih pa tako i mladih, bilo bi dobro uložiti dodatne napore u osvještavanje postojanja grafita, njihovog značenja i načina na koji se odražavaju na naš život, bilo da se radi o onim umjetničkim ili onim „vandalskim".

Razni su načini upotrebe grafita, a nakraju svega može se zaključiti da je grafit prvenstveno medij i može biti korišten kao i bilo koji drugi medij. Pregledom literature i aktivnosti vezanih uz grafite, stječe se dojam da se puno veći naglasak stavlja na negativnu stranu grafita i na pokušaje njihovog suzbijanja, a puno manje pažnje pridaje se potencijalu koji grafiti imaju za korištenje u pozitivne svrhe. Među pozitivnim primjerima koji su u ovom podpoglavlju navedeni, čini se da su najčešće korišteni u svrhu uređenja okoliša, no velik je potencijal grafita u području socijalnog marketinga i promocije mentalnog zdravlja. Ovdje prepoznajem veliki prostor za razvoj grafita kao medija, ali i novih pristupa u suzbijanju ilegalnih grafita, koji bi trebali uključiti i navedene pozitivne aspekte grafita.

Također, pozitivni potencijali grafita, mogu se iskoristiti u radu s mladima s problemima u ponašanju. Za razliku od drugih likovnih tehnika koje se mogu koristiti u terapijskom ili preventivnom radu, grafiti su posebno privlačni mladima. Mogu biti posebno privlačni onima koji već pokazuju delinkventne sklonosti, s obzirom na to da se uz grafite veže određeni negativni prizvuk i opasnost koja je mladima uzbudljiva i zato ju smatraju *cool*, što je u toj razvojnoj fazi jako važno. Nadalje, za izradu grafita se koriste tehnike s kojima se mladi nemaju priliku toliko često susresti, zbog čega je ponovno grafitiranje privlačnije od korištenja tempera i vodenih boja. Velik prostor koji je potreban za izradu grafita, onima koji ih izrađuju daje određenu moć i veću odgovornost nego kada se izražavaju na običnom A4 papiru, koji svakodnevno koriste. Mladi u riziku i oni koji već iskazuju određena antisocijalna ponašanja, u svojim su primarnim sredinama često zakinuti za velike doživljaje i događaje, a ovakav način izražavanja im to omogućava, što može dovesti do zadovoljstva i višeg osjećaja

vrijednosti. Također, grafiti privlače puno pozornosti, što ovakvi mladi koji često ne dobivaju pažnju ili dobivaju samo negativnu pažnju, trebaju.

9. PRIKAZ AKCIJSKOG PLANA ZA SPRJEČAVANJE VANDALSKOG GRAFITIRANJA U GRADU ZAGREBU

Gradska skupština Grada Zagreba, 2015. godine, donijela je Akcijski plan za sprječavanje vandalskog grafitiranja u Gradu Zagrebu te na taj način ukazala da Grad Zagreb ne podržava uništavanje privatne i javne imovine kao i namjeru da se s ovim problemom uhvati u koštac. Kao i u primjerima ostalih velikih urbanih sredina koje imaju probleme s ilegalnim grafitiranjem i Zagreb je prepoznao postojanje problema na gradskoj razini te je pokrenuta akcija sustavnog sprečavanja vandalskog grafitiranja donošenjem Akcijskog plana. Svrha ovog Akcijskog plana, zanimljivo je definirana kao usmjerenost na sprječavanje vandalskog grafitiranja u Gradu Zagrebu, kao tekovine modernog društva. Vrlo je neobično da se vandalski grafiti opisuju kao tekovina s obzirom na to da riječ *tekovina*, prema HJP-u znači „opće dobro postignuto ustrajnim naporima i radom u korist društva“ (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search). Nerazumljivo je zašto se ulažu napori u osmišljavanje i provedbu Akcijskog plana protiv nečeg što se smatra tekovinom, dakle općim dobrom. Osim toga, nedostaje i teorijska podloga koja bi opravdala izradu i provedbu ovakvog Akcijskog plana. Naime grafiti su podijeljeni: „prema motivima na grafite bandi (gang graffiti), grafite potpise (taggergraffiti), ideološke grafite i obične grafite koji se smatraju najmanje problematičnima jer nemaju tendenciju ponavljanja“ (str. 1), no za takvu podjelu u proučenoj literaturi nema potvrde.

Nadalje, drugi dio Akcijskog plana, „Pravni okvir u Hrvatskoj i analiza stanja“, počiva na vrlo sažetoj statističkoj analizi evidentiranih grafita i grafitera, koja ne daje uvid u stvarno stanje problema, niti je dana takva napomena koja bi čitatelje upozorila da priložene brojke nisu odraz stvarnog stanja. Ostatak ovog dijela, bavi se analizom zakonskih mjera i drugih mjera kojima se sankcioniraju grafiteri. Akcijskim planom predviđeno je provođenje pet mjera, od kojih svaka ima propisane aktivnosti, nositelje, financijska sredstva, rok za izvršavanje te pokazatelje provedbe.

Prva mjera *Stvaranje institucionalnog okvira*obuhvaća tri aktivnosti. Prva aktivnost odnosi se na imenovanje gradskog koordinatora i timaza provedbu Akcijskog plana, koji ima

najmanje tri člana koji će se imenovati iz Gradske uprave, trgovačkih društava u vlasništvu Grada Zagreba i po potrebi iz Policijske uprave zagrebačke. Za ostvarenje ove aktivnosti, nisu predviđena financijska sredstva iz gradskog proračuna, odnosno podrazumijeva se da će imenovane osobe provedbu Akcijskog plana provoditi u okviru svojeg primarnog posla. Osnivanje interventne ekipe za uklanjanje grafita, druga je aktivnost planirana prvom mjerom. Planirano je opremanje interventne ekipe potrebnim sredstvima za rad, ali nisu planirana dodatna financijska sredstva iz gradskog proračuna. Treća aktivnost jeinicijativa za donošenje posebnog propisa o sprječavanju grafitiranja. Ovom aktivnošću, prepoznata je potencijalna manjkavost u postojećim zakonima i propisima koji reguliraju pojavu i sankcioniranje grafitiranja te je predviđeno iniciranje donošenja novog zakona koji bi regulirao grafite, ukoliko se prepozna potreba za tim.

Druga mjera *Uspostava baze podataka o grafitima*, obuhvaća dvije aktivnosti,izrada gradske karte grafita i redovito praćenje stanja. Prva aktivnost odnosi se na prikupljanje podataka o grafitima od Policijske uprave zagrebačke, upravitelja zgrada, komunalnih redara i drugih službi s kojima će se izraditi početna baza podataka o grafitima, koja će u konačnici rezultirati gradskom kartom grafita. Karta treba omogućiti ciljano obavljanje nadzora i optimalno korištenje resursa namijenjenih rješavanju problema grafitiranja. Druga aktivnost obuhvaća redovito praćenje stanja, odnosno dinamike uklanjanja i pojavljivanja novih grafita. Podaci bi se trebali analizirati na polugodišnjoj i godišnjoj razini. Obje aktivnosti financirane su iz gradskog proračuna.

Treća mjera *Zaštita imovine*ima ukupno šest aktivnosti. Prva aktivnost obuhvaća osvjetljavanje vanjskih dijelova zgrada i postavljanje nadzornih kamera na mjestima na kojima se učestalo pojavljuju grafiti. Otvaranje telefonske linije i e-adrese za prijavu grafita je druga planirana aktivnost. Trećom aktivnošću, planirano je obvezivanje komunalnih službi na prijavljivanje grafita, koji će uočene grafite prijavljivati na telefonsku liniju ili e-adresu. Četvrta aktivnost odnosi se na informiranje upravitelja zgrada i vlasnika o odgovornosti za pročelja, odnosno o obvezi održavanja pročelja prema Uredbi o održavanju zgrada. Iz opisa aktivnosti, nije jasno kako se ona planira provesti. Peta aktivnost odnosi se na uklanjanje grafita, iako se iz opisa aktivnosti stječe dojam da se radi o prebojavanju, a ne uklanjanju. Zadnjom aktivnošću, predviđeno je korištenje zaštitnih premaza nakon obnove pročelja zgrada. Ova aktivnost financirana je zajedničkom pričuvom, odnosno sredstvima vlasnika zgrada. Za treću aktivnost nisu predviđena financijska sredstva, a ostale aktivnosti financirat će se iz gradskog proračuna.

Četvrta mjera *Sankcioniranje počinitelja – grafitera*, obuhvaća tri aktivnosti. Prva se odnosi na sankcioniranje počinitelja odnosno usmjerena je na preventivnu ulogu kazne kako piše u Akcijskom planu. Predviđeno je uvođenje izmjena Odluke o komunalnom redu, ukoliko se utvrdi da ona nije učinkovita, a kažnjavanje se provodi s ciljem odvraćanja od daljnjeg grafitiranja što, čini se, autori smatraju prevencijom. Sljedeća aktivnost obuhvaća pružanje podrške pri ujednačavanju sudske prakse. Predviđa se organiziranje stručnih skupova o grafitiranju i izdavanje brošure o sudskoj praksi europskih zemalja o sankcioniranju grafitera. Treća aktivnost odnosi se na redovito informiranje javnosti o svakoj pojavi grafita, poduzetim mjerama, kažnjavanju počinitelja i učincima sankcioniranja. Druga i treća aktivnost, financirat će se iz gradskog proračuna, a za prvu nije predviđeno financiranje.

Unutar pete mjere *Provođenje informativne kampanje*, predviđeno je provođenjedvije aktivnosti. Prva se odnosi na provedbu terenske ankete o stavovima građana o grafitiranju na razini gradskih četvrti. Druga aktivnost obuhvaća edukaciju javnosti o grafitima putem brošura, letaka, odgovarajuće web stranice, ciljanih kampanja i kroz organizaciju skupova te senzibilizaciju javnosti o potrebi sprječavanja pojave grafita u Gradu Zagrebu. Navedene aktivnosti, bit će financirane iz proračuna Grada Zagreba.

Pojedine inicijative sadržane u Akcijskom planu su pohvalne i na tragu su aktivnosti koje se provode u svijetu, primjerice planirana situacijska prevencija uvođenjem nadzornih kamera i dodatnim osvjetljenjem. Zanimljivo je da je uočena potreba za stvaranjem novog zakona koji bi regulirao grafite, iako nije jasno da li bi nove odredbe išle u smjeru kako je opisano u dijelu „Pravni okvir u Hrvatskoj i analiza stanja“. Također, nekim drugim aktivnostima primjećeni su nedostaci u postojećim sustavima, primjerice nepostojanje baze podataka, nepostojanje tijela koje bi se bavilo problemom grafita, a planiranim aktivnostima te se nedostatke htjelo umanjiti. Pohvalne su i inicijative za stvaranjem brošure o sudskoj praksi europskih zemalja o sankcioniranju grafitera te inicijative za informiranje i educiranje javnosti. Neke aktivnosti ipak su upitne, primjerice prebojavanje grafita koje može još više narušiti izgled zgrade. Također, opisivanje sankcioniranja kao preventivne aktivnosti govori o nedostatnoj educiranosti donositelja plana o prevenciji, dok prave preventivne aktivnosti u potpunosti izostaju kao i bilo koje aktivnosti koje bi bile usmjerene na direktan rad s grafiterima.

Iako je inicijativa za njegovim donošenjem vrlo pohvalna, na generalnoj razini može se reći da je Akcijski plan površno razrađen. Od početne manjkave teorijske podloge, preko nepotpune analize stanja do aktivnosti u kojima nije opisano što i kako se točno planira

provesti. Također, rok za provedbu gotovo svih aktivnosti je 2015. godina, što je nedovoljno specifično, a u nekim slučajevima i nerealno s obzirom na to da je Akcijski plan usvojen u ožujku 2015.godine. Na kraju, treba istaknuti da nema dostupnih podataka o tome da je i jedna planirana aktivnost zaista i provedena. Stoga bi u budućnosti trebalo prionuti izradi novog Akcijskog plana koji bi pratio suvremene trendove na planu suzbijanja i sprečavanja ilegalnog grafitiranja te bio potpuniji po pitanju utemeljenosti i trasparentnosti njegove provedbe i praćenja provedbe. U izradu novog plana trebalo bi uključiti stručnjake iz raznih područja koji su zahvaćeni ovim problemom te koji mogu doprinijeti njegovom rješavanju, kao i predstavnike zajednice i generalno zajednicu u cjelini. Valjalo bi, također, plan upotpuniti aktivnostima koje se odnose na direktan rad s grafiterima, mladima i mladima u riziku povećavajući tako osviještenost mladih o problemu ilegalnog grafitiranja, očuvanju kulture i urbane zajednice kao i poštivanju zakona. Preventivni program u zajednici neće polučiti dobrim rezultatima ukoliko aktivno ne uključuje cijelu zajednicu. Stoga je iznimno važno da sljedeći Akcijski plan u provedbi svih ili većine aktivnosti uključuje zajednicu kao aktivnog aktera te na taj način povećava osjećaj zajedništva i zajedničke odgovornosti za nošenje s problemom. Također, provedba plana treba biti popraćena pažljivo razrađenim mehanizmima praćenja i evaluacije, koje će uključivati dokaze o provedenosti programa, ali i o njihovoj kvaliteti i učinkovitosti.

10. SWOT ANALIZA NA PRIMJERU PREVENCIJE ILEGALNOG GRAFITIRANJA

SWOT analiza je alat koji se učestalo koristi kod planiranja i provedbe preventivnih strategija, kakve su i opisane strategije prevencije ilegalnih grafita. U nastavku će biti prikazana SWOT analiza prevencije ilegalnog grafitiranja, koja je izrađena temeljem prikupljenog znanja i iskustava iz programa i strategija koje su ranije opisane. Uvodno je objašnjeno što je SWOT analiza te kako se ona koristi.

SWOT analiza, alat je kojim se mogu kategorizirati značajni vanjski i unutarnji čimbenici (Pickton i Wright, 1998), odnosno alat koji pomaže u određivanju sadašnjih prednosti, slabosti, prijetnji te prilika u budućnosti (Gonan Božac, 2008). Naziv SWOT je akronim od riječi Strenghts (snage), Weaknesses (slabosti), Opportunities (prilike) i Threaths (prijetnje) (Gonan Božac, 2008). Proslavila se zbog svoje praktičnosti i jednostavnosti te se koristi u gotovo svim područjima (Pickton i Wright, 1998). SWOT analiza postala je popularna 70-ih

godina, a bila je razvijena za područje industrije i korporativnog poslovanja (Gonan Božac, 2008), no jednako je korisna i na području javnog zdravstva, obrazovanja čak i osobnog razvoja (http://ctb.ku.edu/en/table-of-contents/assessment/assessing-community-needs-and-resources/swot-analysis/main). Dakle, SWOT analiza je analitički alat, koji se koristi za analizu prednosti i nedostataka u procesu razvoja, no ona se može koristiti kao proširena varijanta *za i protiv* liste svih čimbenika i situacija, prilikom planiranja, razvijanja i provedbe bilo koje vrste akcija, odnosno kod strateškog planiranja ili donošenja odluka.

Ovaj pristup uključuje analizu unutarnjeg i vanjskog okruženja zajednice. U fokusu ima unutarnje prednosti i slabosti (struktura zajednice, ključni ljudi, članovi zajednice, institucije, organizacije, servisi, ekonomsko stanje itd.), ali i vanjske prilike i prijetnje (trendovi u društvu, saveznici/suradnici itd.), kako je prikazano u grafu 3 (Hay i Castilla, 2006). Pod prednostima podrazumijeva ona obilježja zajednice koja joj pomažu u ispunjavanju njezinih ciljeva i daljnjem razvoju, dok opasnosti to isto sprječavaju. S obzirom da su i vanjski i unutarnji čimbenici podložni neprestanoj promjeni, odnosno, radi se o dinamičnim čimbenicima, svaka analiza trebala bi sadržavati nekoliko SWOT analiza koje se dotiču prošlosti, sadašnjosti i budućnosti (Zelenáková, 2003).

	Pomažu ostvarivanju cilja	**Odmažu** ostvarivanju cilja
UNUTARNJI (odnose se na organizaciju)	**SNAGE**	**SLABOSTI**
VANJSKI (odnose se na okruženje)	**PRILIKE**	**PRIJETNJE**

graf 3

Prema Community Tool Box-u (http://ctb.ku.edu/en/table-of-contents/assessment/assessing-community-needs-and-resources/swot-analysis/main), SWOT analiza može se koristiti u sljedećim situacijama:

- kada se žele istražiti moguća nova rješenja problema
- prilikom donošenja odluka o najboljem smjeru za razvoj inicijative
- prilikom određivanje mjesta (op.a. u kontekstu vremena i prostora) na kojima su moguće promjene, što pomaže pri određivanju prioriteta
- kada se žele prilagoditi i redefinirati planovi zbog promjena koje su se dogodile

Također dodaju da je SWOT analiza jednostavan način na koji se može predstaviti neka inicijativa ili program te odličan način organiziranja prikupljenih informacija.

Stvaranje lista snaga, slabosti, prilika i prijetnji, sama po sebi nije korisna. Važno je odrediti što će se dalje raditi s njima, kako bi se kreirale učinkovite strategije koje će pomoći u krajnjem ostvarivanju cilja. To se može napraviti neprestano si postavljajući sljedeća pitanja (Hay i Castilla, 2006):

- Kako možemo koristiti svaku snagu?
- Kako možemo zaustaviti svaku slabost?
- Kako možemo iskoristiti svaku priliku?
- Kako se možemo obraniti od svake prijetnje?

Kako bi se iskoristile sve prednosti SWOT analize, važno je da se ona ispravno koristi. Identificirane snage, slabosti, prilike i prijetnje, trebaju biti korištene kao ishodište za razvijanje strategija i novih pristupa, a ne kao cilj. Snage i slabosti treba sagledati u unutarnjem kontekstu, odnosno kao čimbenike koji su pod našom kontrolom, a prilike i prijetnje u vanjskom kontekstu kao čimbenike na čiju pojavu ne možemo utjecati (Hay i Castilla, 2006). Pickton i Wright (1998), dodaju da ukoliko se koristi površno, SWOT analiza može voditi velikim strateškim pogreškama. Stoga SWOT analizu ne bi trebalo smatrati statičkim i jednokratnim alatom, nego dinamičkim djelom vođenja i razvoja procesa, koju treba višekratno provoditi.

SWOT analiza ima brojne prednosti, ali i svoje nedostatke, a GonanBožac (2008) navodi sljedeće:

- prema Mintzbergu (1994) SWOT je malokad efektivna metoda jer je ukorijenjena u trenutne percepcije organizacije
- nakon identificiranja svih važnih stavki, ne zna se što učiniti s generiranim podacima
- SWOT analiza specifična je i jedinstvena za svaku situaciju te se ne može prenositi na druge situacije

GonanBožac (2008) dodaje da prilikom izrade SWOT analize treba imati na umu gore navedene nedostatke te što je više moguće, smanjiti njihov utjecaj. U nastavku je prikazana SWOT analiza prevencije ilegalnog grafitiranja koja bi uključivala sve aspekte ranije navedenih pristupa prevencije, dakle situacijsku prevenciju, zakonsku prevenciju, ali prije

svega prevenciju u socijalnopedagoškom smislu, provođenjem aktivnosti s mladima, s mladima u riziku te lokalnom zajednicom kojom bi se nudila alternativna rješenja te promovirala urbana kultura i potencijal grafita kao sredstvo izražavanja i uljepšavanja prostora. SWOT analiza, izrađena je temeljem znanja o prevenciji ilegalnog grafitiranja, prikupljenog iz literature te temeljem znanja o SWOT analizi.

SNAGE	**SLABOSTI**
- dostupno znanje o problemu i pojavi ilegalnog grafitiranja - socijalnopedagoško znanje o prevenciji - postojeće grafiterske akcije (oslikavanje prostora) - postojanje Akcijskog plana za sprečavanje vandalskog grafitiranja u Gradu Zagrebu - podrška i volja donositelja odluka u Gradu Zagrebu - moguća podrška Turističke zajednice (postojeći interes u uljepšavanju grada, rezultati ankete koji upućuju na problem grafita kao problem turizma) - razvijen civilni sektor (brojne udruge)	- nedovoljan broj i needucirani kadar koji se bavi problemom ilegalnog grafitiranja - nepostojanje specijaliziranih stručnjaka za područje grafita - nejasna slika o grafitima kod provoditelja - nedovoljna međusektorska suradnja u ovom području - nepostojanje znanja o problemu u konkretnoj lokalnoj zajednici (ne bilježe se kontinuirano statistike o broju grafita, grafitera...) - nerazvijeni mehanizmi prijenosa znanja u praksu, problemi prilikom implementacije programa
PRILIKE	**PRIJETNJE**
- privlačnost grafita raznim dobnim i drugim skupinama (kao umjetnost, kao kultura te kao zanimljiv i nesvakidašnji način izražavanja) - moguća suradnja sa grafiterskim projektima, projektima uređenja prostora - podrška postojećih programa (dobra inozemna iskustva, primjeri dobre prakse, primjerice Graffolution) - financiranje iz EU fondova	- financiranje programa - održivost - nejasni zakoni o grafitima - nejasna slika o grafitima u općoj zajednici - anonimnost grafitera - nezainteresiranost lokalnih vlasti i zajednice (niska spremnost zajednice) - strah zajednice, frustracije oštećenih - interesi proizvođača boja/sprejeva i sredstava za uklanjanje grafite - nezainteresiranost grafitera - tromost sustava (dugotrajnost birokracijskih procesa)

graf 4

Polazeći od općenite mogućnosti provedbe programa prevencije ilegalnog grafitiranja, u SWOT analizi uključene su pretpostavljene općenite snage, slabosti, prilike i prijetnje. Ovaj bi popis bio ponešto drugačiji kada bi se analizi pristupilo s konkretnim idejama o programu,

vremenu provedbe programa, znanju o dostupnom financiranju i slično. Dakle, ovoj analizi treba pristupiti kao površinskoj analizi postojećeg stanja te mogućnosti prevencije u trenutačnoj situaciji, nikako ne kao definirane smjernice kojih se trebaju držati budući autori programa na ovom području. Kako je i navedeno, SWOT analiza je prolazni alat koji se odnosi na točno određenu situaciju te ga treba provoditi višekratno i s obzirom na promjene koje se događaju. U daljnjoj analizi liste snaga, slabosti, prilika i prijetnji, fokus će biti na slabostima (kao manjkavostima koji proizlaze iz programa i organizacije programa) te prijetnjama (kao vanjskim okolnostima koje se mogu negativno odraziti na program), a koje predstavljaju izazove provedbe ovakvog preventivnog programa u zajednici.

Kompleksnost grafita kao pojave, koja je već ranije bila opisana, polazišna je teškoća u oblikovanju jasnog pristupa ilegalnim grafitima, s obzirom na to da u javnoj svijesti, ali i kod svakog pojedinca, postoji ambivalentnost s obzirom na pojavu grafita. Ona s jedne strane utječe na mobilizaciju zajednice i predstavlja vanjsku prijetnju, ali ona može biti prisutna i kod autora i provoditelja programa i tako predstavljati unutarnju slabost. Takvu nejasnu sliku podupiru i zakoni i drugi propisi koji su nejasni po pitanju uređenja, odnosno pristupu raznim grafitima i njihove kulturne i urbane vrijednosti. Takvi zakoni dodatno kompliciraju pristup ovako složenoj pojavi, što zahtijeva ulaganje dodatnih napora u opravdavanje preventivnih akcija, ali i oblikovanje tih akcija u smjeru da razlikuju ono što je vrijedno i ono što nije.

Iako su grafiti intrigantna tema, koju strani autori često biraju kao temu svojih radova, u domaćoj literaturi vrlo malo se piše o grafitima, a literatura koja je dostupna uglavnom se osvrće na povijest grafita i njihov značaj u urbanoj kulturi. Ovakav manjak interesa za proučavanje grafita otvara pitanje osviještenosti i educiranosti potencijalnih provoditelja programa. Nameće se zaključak da bi potencijalnim provoditeljima, osim edukacije o provođenju konkretnog programa, koja je uvijek nužna, bila potrebna i edukacija o specifičnostima pojave grafita kao medija, umjetnosti, vandalizma i oblika urbane kulture. Nadalje, nepostojanje specijaliziranog stručnjaka ili cijelog tima koji bi se bavili problematikom grafitiranja, može otežati uspostavljanje čvrste baze za pokretanje preventivnog djelovanja. Štoviše, primjer Vancouvera (Spicer, 2005), pokazao je koliko učinkovito može biti postojanje takvih stručnjaka u zajednici.

Slaba međusektorska suradnja, česti je izazov u našem sustavu prevencije. Kako je objašnjeno u poglavlju „Teorijska podloga prevencije ilegalnog grafitiranja“, za učinkovito preventivno djelovanje, nužna je suradnja svih uključenih/pogođenih strana. Nepovezanost sektora,

institucija i organizacija otežava uspostavu preventivnog programa, njegovo prihvaćanje i provedbu. Također, primjetan je nedostatak mehanizama prijenosa znanja u praksu, odnosno poteškoće na planu implementacije programa. Novak, Mihić i Bašič (2013), zaključuju kako u Hrvatskoj, za razliku od trendova u Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji i Zapadnoj Europi nedostaje sustavan rad na razvijanju upravo tih mehanizama. I najbolji program na papiru, neće rezultirati pozitivnim ishodima ukoliko nije kvalitetno i temeljito implementiran, odnosno uklopljen u svakodnevnu praksu. Otežavanju uspostave preventivnih programa, doprinosi tromost sustava koji je preopterećen birokracijom i uvriježenim načinima komunikacije, dogovaranja i odobravanja, koji prolaze nebrojene sustave i slojeve te brojne formulare i dopise, kako bi se konačno došlo do malog pomaka u praksi. Takva tromost sustava obeshrabruje one manje iskusne praktičare da uopće započnu neku preventivnu aktivnost. Nedostatak međusektorske suradnje, mehanizama prijenosa znanja u praksu te tromost sustava, otežavaju održivost programa. Ukoliko planirani program nije održiv, postavlja se pitanje treba li ga uopće prvotno provoditi, s obzirom na to da takav program zahtijeva velika sredstva, a ukoliko ne bude održiv, rezultati neće biti proporcionalni uloženim sredstvima.

Kao jedna od prepreka pojavljuje se nedostatak konkretnog znanja o problemu grafitiranja u lokalnoj zajednici. Ne postoje domaća istraživanja koja bi se bavila brojnošću, pojavnošću ili autorima grafita, odnosno procjenom stanja i potreba u tom području, što predstavlja polazišnu točku svake akcije koja želi biti učinkovita. Takva istraživanja i znanja potrebna su za temeljenje i opravdavanje preventivne akcije te bi ih bilo nužno provesti prije izrade preventivnog programa. Nedostatak znanja o stanju problematike prije provedbe programa onemogućava valjanu evaluaciju te usporedbu stanja prije i nakon provedbe programa. Primjetan je i nedostatak specifičnih statistika koje bi upućivale na stanje i pojavnost problema grafita.

Na planu osoba uključenih u provedbu programa, velika je prepreka anonimnost grafitera što onemogućava ciljane aktivnosti i djelovanje na upravo tu skupinu koja je već uključena u neprihvatljivo ponašanje i koja prouzrokuje velik dio štete. Upravo zbog njihove anonimnosti i želje da tako ostane, postavlja se pitanje interesa grafitera da sudjeluju u programu. Njihovo sudjelovanje nužno je za uspješnu provedbu preventivnog programa s obzirom na to da preventivni program ne cilja na represiju i samo na suzbijanje grafitiranja, već želi preoblikovati ponašanje i mladima dati nove prilike i načine na koje mogu sudjelovati. Sljedeći akteri, čija je podrška važna u provedbi preventivnih programa, su lokalne vlasti i

naravno zajednica kada se radi o programu prevencije u zajednici. Kada je u pitanju ovako nejasan problem kao što je grafitiranje, vlasti mogu imati podijeljena mišljenja o potrebi da se na njega djeluje ili se mogu slagati da je potrebno djelovati na njega, ali ne i o načinu kako djelovati na njega. Tako se nekima ulaganje u prevenciju ilegalnog grafitiranja može činiti neopravdanim, jer smatraju da se radi o kaznenom djelu i da se problem treba riješiti represivnim sredstvima. Zbog svoje brojnosti, vrlo je važno dobiti podršku zajednice, a s obzirom na to da ne postoji opće mišljenje o prihvatljivosti grafita, a da se u zajednici nalaze i oni koji su grafitima oštećeni i kod kojih grafiti izazivaju osjećaj straha, za očekivati je da se u lokalnoj zajednici može naići na određeni otpor kod provođenja programa koji želi uključiti grafitere i grafite kao dio urbane kulture.

Potencijalna prepreka mogu biti interesi onih koji od postojanja grafita profitiraju. To su proizvođači boja, sprejeva, odnosno alata kojim se izrađuju grafiti te s druge strane oni koji uklanjaju grafite. Ove dvije skupine mogu se suprotstaviti programu kojem je cilj smanjenje pojave grafita. To treba imati na umu prilikom osmišljavanja preventivnog programa te ove dvije skupine uključiti u izradu programa i pokazati im dobrobiti programa na razini cijelog društva. Kao i kod svakog programa koji zahtijeva veća financijska ulaganja, pitanje je koliko će onih koji mogu uložiti sredstva prepoznati vrijednost programa i potrebu da se on provodi. Financiranje je povezano i s održivosti programa, jer ukoliko ne postoje dostatna sredstva, program neće biti održiv, a kako je već ranije navedeno, takav program će imati manje ili slabije rezultate.

Lista slabosti i prijetnji prevencije ilegalnog grafitiranja sadrži neke slabosti i prijetnje koje se pojavljuju kod gotovo svih preventivnih programa u zajednici. To su primjerice upitna podrška donositelja odluka, odnosno vladajućih, problem financiranja i spore birokracije. Takvi problemi bit će učestali dok god prevencija ne postane i u praksi prioritet zajednice. Do tada, prednost će imati gorući problemi, akcije koje ne zahtijevaju velika financijska izdvajanja i već ustaljeni programi i aktivnosti bez obzira na njihovu učinkovitost. S druge strane, neke slabosti i prijetnje, proizlaze iz specifičnosti područja grafita. To su primjerice nejasna slika o grafitima i anonimnost grafitera. Iako je lista slabosti i prijetnji trenutačno poduža, to ne treba obeshrabriti buduće akcije na ovom području jer je i lista snaga i prilika jednako opširna.

SWOT analiza samo je jedan od alata koji može pomoći pri planiranju i oblikovanju provedbi preventivnih programa. Kada bi se problemu ilegalnog grafitiranja htjelo pristupiti sustavno i

s ozbiljnom namjerom njegova rješavanja, bilo bi potrebno temeljito proučavanje problema u konkretnom području te oblikovanje programa s obzirom na principe učinkovitih i sveobuhvatnih programa. To podrazumijeva praćenje svih faza uspostave preventivnih programa, kao i drugih alata koji pomažu u ostvarivanju pojedinih faza. SWOT analiza u ovom je slučaju primijenjena kako bi se identificiralo i ukazalo na moguće izazove koji mogu stajati na putu uspostavi i provedbi takvog programa.

11. ZAKLJUČAK

Kompleksnost, raznolikost i raširenost grafita kao medija te njegov značaj u urbanoj kulturi i umjetnosti, onemogućava stvaranje jasne slike o grafitima i uvijek će voditi do podvojenih stavova u društvu. Pristup problemu koji nije jasno definiran, za posljedicu ima brojne druge probleme prilikom interveniranja i pokušaja djelovanja na problem. Pristupi li se grafitima s drugog stajališta, kao mediju koji se može iskoristiti u pozitivne svrhe, nejasan stav koji izaziva u društvu, ponovno vodi brojnim dvojbama o načinu njegovog korištenja i o opravdanosti njegovog korištenja. Ovo treba biti polazišna točka kada se kreće u rad s grafitima u bilo kojem smjeru te je nužno da se pitanje percepcije grafita dobro definira prije nego se kreće u aktivnosti.

Strategije upravljanja grafitima i preventivni programi ilegalnog grafitiranja, koji su prikazani u radu, uglavnom su usmjereni na kažnjavanje grafitera i uklanjanje grafita, dok se malim djelom bave prevencijom u bilo kojem smislu, a u još manjem prevencijom u smislu konkretnog rada sa zajednicom i mladima različitih razina rizika. Iz prikazanih programa i teorijske podloge, može se izvući zaključak da je za učinkovitu strategiju prevencije ilegalnog grafitiranja potrebno djelovati na sveobuhvatnoj razini, uključivanjem svih ključnih i pogođenih aktera (što znači i zajednice i grafitera) kao aktivnih sudionika te djelovanjem na više razina (lokalna zajednica, lokalna vlast, provođenje propisa i zakona). Svaka akcija koja je površno razrađena i ne uključuje sve aktere, ostat će bez značajnih rezultata.

U svijetu postoje uspješni primjeri upravljanja i prevencije grafitiranja, no kod nas su ti pokušaji tek u začecima. Grad Zagreb je 2015. godine donio Akcijski plan za sprječavanje vandalskog grafitiranja, tako da i kod nas postoji prepoznavanje problema, no čini se da nedostaju znanja kako problemu pristupiti. Stoga je važno da gradske vlasti, zajednica i službe koje brinu o dobrobiti zajednice, zajedničkim snagama pristupe rješavanju ovog problema. Na planu upravljanja grafitima i općenito pristupu grafitima postoje brojne manjkavosti, no grafiti kao medij posjeduju veliki potencijal koji se može iskoristiti za djelovanje na pozitivan razvoj zajednice i pojedinaca. Upravo u tom području vidim prostor za daljnji rad i proučavanje grafita.

12. LITERATURA

1) Akcijski plan za sprječavanje vandalskog grafitiranja u gradu Zagrebu (2015). Gradska skupština Grada Zagreba. Preuzeto s <http://web.zagreb.hr/>. Pristupljeno 18. siječnja 2017.
2) Art Through Vandalism. <http://iml.jou.ufl.edu/projects/fall07/Sanchez/index.html>
3) Bašić, J. (2004). Prevencijska istraživanja i prevencijska praksa. Hrvatska *revija za rehabilitacijska istraživanja*. 41 (1) 81-88.
4) Bašić, J. (2009). Teorija prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih. Zagreb: Školska knjiga.
5) Bašić, J., Novak, M. (2008). Internalizirani problemi kod djece i adolescenata: obilježja i mogućnosti prevencije. *Ljetopis socijalnog rada*. 15 (3) 473-498.
6) Behance. UNICEF „Graffiti".<(http://osocio.org/message/unicef-send-a-postcard-address-the-problem/, https://www.behance.net/gallery/1028177/UNICEF-Graffiti>
7) Brković, A. (2011). Razvojna psihologija. Čačak: Svetlost.
8) Burić, M. (2013). GRAFITI - Interpretacija sadržaja i društvenog značenja poruka u različitim vrstama grafita na primjeru grada Zagreba. Sveučilište Zagreb. Diplomski rad.
9) Bussines Insider. < http://www.businessinsider.com/>
10) Clarke, R. V. (1997). Situational Crime Prevention - Successful Case Studies. Second edition.Guilderland: Harrow and Heston.
11) Community Tool Box. < http://ctb.ku.edu/en>
12) CORDIS. Graffolution Report Summary. <http://cordis.europa.eu/result/rcn/189793_en.html>
13) Durlak, A. J. (1995). School-Based Prevention Programs for Children and Adolescents. Sage Publications. Thousands Oaks: London.
14) ECCOS. IPS VideoManager<http://www.eccos.com.hr/partneri/ips-intelligent-video-analytics/ips-videomanager/>
15) European Univeristies Games (EUSA). < http://eug2016.com/hr/zagi-hrki-zajedno-najavljuju-europske-sveucilisne-igre/>
16) Gonan Božac, M. (2008): Swot analiza i tows matrica – sličnosti i razlike. Ekonomska istraživanja. 21(1) 19-34.

17) Graffolution (2014). D5.5 Scientific publications and dissemination report. Preuzeto s <http://project.graffolution.eu>. Pristupljeno 30. siječnja 2017.
18) Graffolution (2014). <http://project.graffolution.eu>
19) Green Works. <https://www.greenworkscleaners.com/>
20) Hay, G.J., Castilla, G. (2006). Object-based image analysis: Strengths, weaknesses, opportunities and threats (swot). OBIA, 2006: The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences. Preuzeto s <file:///C:/Users/Anita/Downloads/Object-Based_Image_Analysis_Strengths_Weaknesses_O.pdf>. Pristupljeno 7.veljače 2017.
21) Head Stuff. <http://www.headstuff.org/2015/05/pimp-my-pump-in-zagreb>.
22) Hughes, M. (2009). Street Art & Graffiti Art: Developing anUnderstanding. Georgia State University. Diplomski rad.
23) Hrvatski jezični portal (HJP).<http://hjp.znanje.hr/>
24) Imran, A., Jahankhani, H., Lee. S. W. (2010). Education, Training and Awareness (ETA) Four Dimensional cybercrime prevention model. Preuzeto s <http://www.kaspersky.com/au/images/askerniya,_imran_-_education,_training_and_awareness_(eta)_four_dimensional_cybercrime_prevention_model.pdf>. Pristupljeno 30 siječnja 2017.
25) Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12.
26) Martin, G., Richardson, A., Bergen, H., Roeger, L., Allison S. (2003). Family and Individual Characteristics of a Community Sample of Adolescents Who Graffiti. The University of Queensland. Preuzeto s <http://www.nograffiti.com/martinstudy.pdf>. Pristupljeno 21. siječnja 2017. godine.
27) McAuliffe, C. (2012). Graffiti or Street Art? Negotiating the Moral Geographies of the Creative City. JOURNAL OF URBAN AFFAIRS. 34 (2) 189–206.
28) Meško, G., Sotlar, A. (2012). Prevencija kriminaliteta u lokalnim zajednicama – između *ad hoc* pristupa i na znanju utemeljenih preventivnih djelatnosti. Policija i sigurnost.22 (1) 42-59.
29) Mihić, J., Bašić, J. (2010). Implementacija (prioritetnih) programa prevencije u zajednici. U J. Bašić, S. Grozdić-Živolić (Ur.) Zajednice koje brinu – model prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih: Razvoj, implementacija i evaluacija prevencije u zajednici (121-129). Pula: Istarska županija.

30) Mihić, J., Novak, M., Bašić, J. (2010). Zajednice koje brinu: CTC Upitnik za djecu i mlade u procjeni potreba za preventivnim intervencijama. *Ljetopis socijalnog rada*. 17 (3) 391-412.
31) Millie, A. (2008). Anti-social Behaviour, Behavioural Expectations and an Urban Aesthetic, Oxford University Press on behalf of the Centre for Crime and Justice Studies (ISTD), 48, 379–394.
32) Novak, M., Mihić, J., Bašić J. (2013). Učinkovita prevencija u zajednici: smjernice za rad vijeća za prevenciju. Policija i sigurnost. 22 (1) 26-41.
33) Odluka o komunalnom redu. Službeni glasnik Grada Zagreba, 03/13, 16/13, 24/13.
34) Ostojić, A. (2014). U raskoraku: ogledi o urbanoj (ne)sigurnosti. Zagreb: Ključna točka d.o.o.
35) Pickton, D. W.,Wright, S. (1998). What's swot in strategic analysis?. Strategic Change. 7 (2) 101-109.
36) Petersen, G. (2004). Broken Windows. Preuzeto s <http://static1.1.sqspcdn.com/static/f/702523/9292156/1289015026113/200411-Petersen.pdf?token>. Pristupljeno 16. siječnja 2017.
37) Rainworks. <http://rain.works/>
38) Ricijaš, N. (2012). Priručnik za edukaciju „Procjena, planiranje i izvještavanje u izvršavanju maloljetničkih alternativnih sankcija“. Ministarstvo socijalne politike i mladih Republike Hrvatske.
39) Spicer, V. (2005). Couch Surfing in Vancouver: An Aggregate Study of the Vancouver Graffiti Suspect Network. Simon Fraser University. Diplomski rad.
40) Spicer, V. (2007). The Portrait of a Vandal - How Vancouver reduced graffiti by 80% over 3 years. Preuzeto s <http://www.popcenter.org/conference/conferencepapers/2007/vancouver_graffiti.pdf>. Pristupljeno 20. siječnja 2017.
41) SpottedbyLocals. <http://www.spottedbylocals.com>
42) Stowers, G. (1997). Graffiti Art: an Essay Concerning the Recognition of Some Forms of Graffiti as Art. University of Miami. Preuzeto s <https://www.graffiti.org/faq/stowers.html>. Pristupljeno 19. siječnja 2017.
43) Stith, S., Pruitt, I., Dees, J., Fronce, M., Green, N., Som, A. & Linkh, D. (2006). Implementing Community – Based Prevention Programming: A Review of the Literature. The Journal of Primary Prevention. 27, 6, 599-618.

44) Thompson, K., Offler, N., Hirsch, L., Every, D., Thomas, M. J., Dawson, D. (2012). From broken windows to a renovated research agenda: A review of the literature on vandalism and graffiti in the rail industry. Transportation Research Part A 46 (2012) 1280–1290.
45) TOMAS. (2012). Stavovi i potrošnja turista i posjetitelja Zagreba. Preuzeto s <http://www.infozagreb.hr>. Pristupljeno 16. siječnja 2017.
46) Visit Bristol. <http://visitbristol.co.uk/>
47) Wolff, B. (2010). The Writing on the Stall: Graffiti, Vandalism, and Social Expression. Preuzeto s <http://uknowledge.uky.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1029&context=kaleidoscope>. Pristupljeno 30. siječnja 2017.
48) Young, A. (2010). Negotiated consent or zero tolerance? Responding to graffiti and street art in Melbourne. City. 14 (1-2) 99-114.
49) Zelenáková, M. (2003): Strategic planning in non-profit organisations. A Reader for non-profit organisations. 210-221.
50) Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira, NN 05/90, 30/90, 47/90, 29/94.
51) Zakon o suzbijanju diskriminacije, NN 85/08, 112/12.

IZVORI SLIKA:

52) Slika 1. <http://www.newgrounds.com/art/view/alexblackbook/graffiti-tag-smash>
53) Slika 2. <https://www.flickr.com/photos/gypsyrock/195235745/in/photostream/>
54) Slika 3. <http://www.relevantmagazine.com/culture/banksy%E2%80%99s-10-most-powerful-works-social-commentary>
55) Slika 4. <http://keywordsuggest.org/gallery/489394.html>
56) Slika 5.<http://flickr.com/photos/gypsyrock/195240610/>
57) Slika 6. <https://streetartnews.net/2013/09/street-art-by-natalia-rak-in-bialystok.html>
58) Slike 7. i 8. <http://coolmaterial.com/roundup/the-new-art/>
59) Slika 9.<https://www.behance.net/gallery/1028177/UNICEF-Graffiti>
60) Slika 10.<http://www.timeout.com/croatia/blog/pimp-it-up-zagrebs-street-furniture-gets-pumped-053016>
61) Slika 11.<http://rain.works/>